

The Building Trades Group of Unions Drug and Alcohol Committee: AIDS:
Get real, get safe (Sydney), undated).

UNAIDS: HIV/AIDS and the workplace: Forging innovative business
responses, UNAIDS Best Practice Collection (Geneva, 1998)

United Nations Department of Peacekeeping Operations: "Module 1:
Defining HIV and its impact on the military", in HIV prevention and behaviour
change in international military populations (New York, 1999).

Whiteside, A; Sunter, C. AIDS: The challenge for South Africa (Human &
Rousseau, Cape Town and Tafelberg, 2000).

EWE

XEXEME GODOO tsE
KPLE DUKO tsOtsUWO tsCtsE
LA tsE NUDOANYIWO TSO
HIV/AIDS DOLÔLE LA õU

GHANA EMPLOYERS'
ASSOCIATION

UNFPA, GHANA

ÕGØDONYA

HIV/AIDS døléle sia nye nu si kaka de xexeame godoo fifia eye wònye nu si ho awa de agbenonó fe ñgøyiyi ñuti vevie. Le Dukø siwo me døléle vñðji sia xø anyi nò ño me la, døléle la le nu gblém le ñgøyidawo gakpømønunyawo, dedinonø kple agbenonó gbadzaa ñuti menye fefe o. Le Afrika nyigba fe Sahara nutomewo me la, døléle la gblé nu gedé xoxo eye wòhiú be woaho awa de eñu kaba.

Kpe de fukpekpe si døléle sia dana de amewo kple wofe fometowo dzi ñuti la, døléle sia le nu gblém le dukøwo fe agbenonó kple gakpømønunyawo ñuti vevie. HIV/AIDS døléle sia le nu gblém le døwøwø godoo le xexeame kple ame siwo ñuti ñusé le be woawø dø la ñuti. Nenema ke wòle gakpøkpo dzi ñem kpøtø eye wòle fe dom na døwøfewo le goawo keñ me. Elabena ele døwøwø dzi ñem kpøtø eye wòna be aðanu kple nunya le bubum si wøe be døwøwø ñuti nugbléfewo le dzi yim. Kpe de esia ñuti la HIV/AIDS le nu gblém le amewo fe gomekpo kple le døwøwø me ñuti vevitø ku de vovototo dede ame me kple fewuðudu wøma siwo yia dzi le døwølawo kple ame siwo le HIV/AIDS dø lém la dome ñuti.

Døléle sia kple efe nugblegblé lo ñeviwo kple nyønuwo de eme, si na be vovototo dede nyønu kple ñutsuwo dome fe wønawo gadzi de edzi eye wògade ñeviwo fe dø sesë wøwø wønawo hú dzi.

Nu sia tae Dukø tsofuwo fe Døwøfe la ñoe kplikpaa be yeawø ñodo ade de HIV/AIDS kple xexeme godoo fe døwøwø ñuti. Ðodo sia ana be woate ñu atsi dølélea fe kaka nu, kple ale si wòle nu gblém le døwølawo kple wofe fometowo ñuti la nu, eye wòanye alødodo tøxø ade si akpe de amewo ñuti. Ðodo sia tø asi nu tøxø adewo dzi abe dzesidede HIV/AIDS døléle sia abe døwøfe fe kuxi tøxø ene, vovototo mademade amewo dome le amexøxø de dome me, søsøminasøe le nyønuwo kple ñutsuwo dome, HIV/AIDS dølélawo dodo kpo kple døléle la ta ÿayla kpakple kpekpedøju nana kple beléle tsøtsø na AIDS dølélawo. Esiawo nye gømedokpe na ñodo siwo woawø de døléle sia ñuti le døwøfewo.

Nuñlødi sia nye alødodo kple ñekawowø si le Dukø tsofuwo fe Døwøfea, efe alødzewo kpakple dukø bubuwo dome la fe metsonu. Efia afødofe tøxø efe aðanuðolawo, døwølawo, døwølawo fe habøbøwo kpakple kpekpedøjunala bubuwo to døwøfe ñuti ñodo wøwø, ñodoawo dzi wøwø le døwøfe siwo me wo ñudo wøwø hiú le la.

Egafia afødofe tso dølélea mu tsitsi kple beléle tsøtsø ne fe wønawo kpakple ñodo tøxø wøwø de alø si woafø nu tso ejutie la na ñokuisidøwølawo .

Esia nye Dukø tsofuwo fe Døwøfea fe alødodo tøxø si wøna xexeame godoo hena auahoho de HIV/AIDS døléle vñðji la ñuti.

Nuñlødi sia ana woakpo dø nyuiwo awø le ÿeyiyi si me amegbetø fomea le

KPEÐEØUNYA VII

HEHENANA KPLE HEHECXO DØXØWØ KPLE NYANYANANA WØNA BUBUWO

American Federation of Government Employee: An AFGE guide: Women and HIV/AIDS (Washington DC, undated)

American Federation of Labour and Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO): AIDS in the workplace A steward's manual (Washington, DC, undated)

American Federation of Labor and Congress of Industrial Organization (AFL-CIO): AIDS in the workplace Labor's concern (Washington, DC, undated)

American Federation of Teachers: HIV/AIDS education project (Washington, DC, undated)

Canadian AIDS: Society/Canadian Union of Public Employees: ACT NOW: Managing HIV/AIDS in the Canadian workplace – A policy development and education manual (1990)

Canadian Union of Public Employees: Information kit on HIV/AIDS and the workplace (Ontario, 2000).

Communications Workers of America: CWA and US West respond To AIDS (1994)

Leather, S: "Why AIDS is a trade union issue", in Scientific World, 1992, Vol.36, No.2

National Union of Namibian Workers (NUNW): HIV/AIDS basic training manual (Namibia, 1995).

Roskam, E: AIDS and the workplace; one module on Your health and safety at work: A modular training package (ILO), Geneva, 1996).

Public Services International: Focus: (ferney-Voltaire), Vol.8, No.1

Service Employees International Union: AIDS education project (undated)

Service Employees International Union: HIV/AIDS book: Information for workers (1991).

South African Motor Corporation (Pty) Ltd: Handbook on HIV/AIDS (2000).

mining sector (Washington, DC, undated).

World Bank/International Finance Corporation (IFC) : HIV/AIDS and mining; IFC website

DZIÐUÐU DÇWÇtsEWO KPLE ASRAFOWO

Civil-Military Alliance (CMA)UNAIDS: Winning the war against HIV/AIDS: A handbook on planning, monitoring and evaluation of HIV prevention and care programme in the uniformed services (Geneva, 1999).

Vancouver Health Department: AIDS in the workplace, education program for civic employees (Vancouver 1990)

Public Services International: Policy and programme on HIV/AIDS for PSSI affiliates and public sector workers (Ferney-Voltaire, 2000).

UNAIDS: AIDS and the military: UNAIDS point of view, UNAIDS Best Practice Collection (Geneva, 1998).

United Nations Military Planners and Commanders/United Nations Department of Peacekeeping Operations and Civil Military Alliance to Combat HIV/AIDS: Policy guidelines On HIV/AIDS prevention and control for United Nations Military planners and commanders (Geneva, Feb.2000).

United States Agency for International Development (USAID): AIDS briefs, military populations (Washington, DC, undated).

dzimadzemadze fe xaxa blibo aqé me. Nusosrō xɔasi gedewo yi edzi tso auahoho qé döléle vɔdqí sia ɲuti xoxo. Dukɔ uẽe aqewo kpɔ ɲudzedze aqé si woe be dölélea fe kaka qé amewo kple nutomewo dome la dzi qé kpɔtɔ blibo. Afədəde nyuito ku qé kplɔla addodoewo kpɔkpɔ, nutometɔwo fe asikpekpe qé dɔa ɲu, dəwɔwɔ aduadu kple dukɔ siwo de ɲgo, HIV/AIDS dəlélawo ɲutɔ kpakple hehexɔxɔ tso dölélea sia ɲuti. Nu siawo dzie wotu nuŋlɔdji alo qdɔo sia qo. Mlɔeba la, dəwɔlawo kpɔkpɔ hena qdɔoa dzi wɔwɔ hũ le vevie hena dölélea nu tsitsi.

Nuŋlɔdji sia nye gomedokpe si fo nu tso kuxi siwo li la ɲuti eye wòle mo kpɔm be nu nyui aqé ado tso döléle sia kple do si wòwɔ qé xexeame godoo fe dəwɔwɔ dzi la me.

To nuŋlɔdji sia me la Dukɔ tsofuwo fe dəwɔfe la adzi alədodo si wònnaa dukɔwo kple duta dukɔ siwo tsɔ qé le amewo fe gomekpɔkpɔ kple dəwɔlawo fe ɲudzedzekpɔkpɔ kple ame siwo katū le HIV/AIDS də lém la fe nyawo me la qé edzi.

Geneva, Masa, 2001
Juan Samovia
Dədzikpɔlagū

EMENYAWO								WHO: Report of the Consultation on international travel and HIV infection (Geneva, Mar. 1997)
õgõdonya	2
1.	Tađodzinu	7
2.	Đodoawo cwočepnju	7
3.	Đodoawo fe goléfewo kple nyagbewo	7
3.1.	Goléfewo	7
3.2.	Nyagbe siwo ŋudo wowo le nujlodi la me	8
4.	Đodo veviwo	10
4.1.	Dzesidede HIV/AIDS döléle abe dəwəfewo fe kuxiwo ene	10
4.2.	Vovototo mademade ame me	11
4.3.	õutsu alo nyenunyenye fe səsəminasəe	11
4.4.	Dəwəfe fe dzadzənənə	11
4.5.	Hadomegbenənə	11
4.6.	Dodokpəwəwə hena ame nyanya alo ame maxəmaxə de də me	11
4.7.	Ametayayla	11
4.8.	Dəwəfe kadonyawo dziyiyi	11
4.9.	Dəléléa nu tsitsi	12
4.10.	Beléle kple alədodo wənawo	12
5.	Gomekpəkpə gbadzaa kple dədeasiwo	12
5.1.	Dziđuđuwo kple wofe dənunəla wənutefewo	12
5.2.	Dətəwo kple wofe habəbəwo	16
5.3.	Dəwəlawo kple wofe habəbəwo	19
6.	HIV/AIDS döléle la nu tsitsi to nyanyanana kple hehenana wənawo me	21
CZCZCM UU CZCZCM IZDC								
Aeropace: Medical Association Human Factors Committee (AsHFC): Neurobehavioural testing of HIV infected aviators, Draft position paper (Alexandra, 1996)								
Bikaako-Kajura, W: AIDS and transport: The experience of Ugandan road and rail transport workers and their unions (International Transport Workers' Federation, London, 2000).								
International Transport Workers' Federation Proposals for a policy on HIV/AIDS prevention and care for transport workers in Uganda (London, 2000),								
Nueva Era en Salud/Civil Military Alliance to Combat HIV/AIDS. The Panamanian International Maritime and Uniformed Services Sector STD/HIV/AIDS Project; executive summary (1998)								
Philippine Seamen's Assistance Program (PSAP)/ITF Seafarers' Trust PSAP AIDS education programme for Filipino seafarers (Rotterdam, undated)								
WHO/ILO: Consensus statement from the consultation on AIDS and seafarers (Geneva, Oct. 1989)								
Yeager, R. Inter-Organization Policy: Meeting on the Development of HIV/AIDS Prevention in the Maritime Sector, Background paper (London, Oct. 1997)								
Yeager, R. Norman, M. "HIV and the maritime – Seafarers and seaport workers: A hidden population at risk", in Civil-Military Alliance newsletter (Hanover, NH), Oct, 1997, Vol. 3, No.4								
TOMENUKUKU KPLE DZCDZOME õUSE-DOAMENUWO								
Anglo American Corporation of South Africa Limited: HIV/AIDS: policy (1993).								
International Federation of Chemical, Energy, Mine and General Workers' Union (ICEM) Report and conclusions of workshop on HIV/AIDS (Johannesburg, 2001).								
United States Agency for International Development (USAID):AIDS briefs,								

World Consultation of Teachers' International Organizations: Consensus statement on AIDS in schools (undated).

6.1 Nyanyanana kple sidzedze nu jutì boblododwo 21

LAMESE-ME-NON

Centres for Disease Control and Prevention: "Recommendations for prevention of HIV transmission in health-care settings", in morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR) (Atlanta) 21 Aug. 1987, Vol. 36, No.2

6.2 Hehenana wɔnawo 22

Centres for Disease Control and Prevention: "Guidelines for prevention of transmission of human immunodeficiency virus and hepatitis B virus to health-care and public safety workers" in Morbidity and Mortality Recommendations and Reports (Atlanta, 1998), Vol 47, No. RR.7

6.3 Wɔna siwo nye jutsuwo alo nyɔnuwo dede ko to 24

Garner, J.S.: Guidelines for isolation precautions in hospitals, Hospital Infection Control Practices Advisory Control Committee, CDC (Atlanta, 1996)

6.4 Dekawɔwɔ kple lūmesē me nɔnɔ dodo qe njɔ wɔnawo ... 24

ICN (International Council of Nurses): Reducing the impact of HIV/AIDS on nursing-midwifery personnel (Geneva, 1996)

6.5 Wɔna siwo ahe tɔtɔ va amewo fe agbenɔnɔ me 24

United States Agency for International Development (USAID): AIDS briefs; health sector (Washington, DC, undated)

6.6 Wɔna siwo yia dzi le nutomewo me 25

WHO/ILO: Statement from the Consultation on action to be taken after occupational exposure of health care workers to HIV (Geneva, Oct, 1989)

7. Hehenana 25

AMEDZRODZEWO, BELÔLE KPLE MɔDZAKA TSADIIDI WɔNAWO

Caribbean Epidemiology Centre (CARELC) HIV/AIDS in the workplace – A programme for the tourism industry, Caribbean Tourism Health, Safety and Resource Conservation Project (CTHSCP) (Trinidad and Tobago, 2000)

7.1 Hehenana dɔmegūwo, dɔdzikpolawo kple dɔwɔlawo fe amegūwo 26

Evans, C. Private clubs and HIV/AIDS: A guide to help private clubs with the effects of HIV and AIDS. Premier Club Service Department Association of American (Alexandria, undated)

7.2 Hehenana zɔhɛ – hehenalawo 26

International Hotel and Restaurant Association/Pacific Asia Travel Association UNAIDS: The challenge of HIV/AIDS in the workplace. A guide for the hospitality industry (Geneva and Paris, 1999).

7.3 Hehenana dɔwɔlawo tefenɔlawo 27

Moomaw, P: "When an employee says, 'Boss, I have AIDS", in Restaurants USA (National Restaurant Association, Washington, DC), Mar. 1996

7.4 Hehenana lūmesē kple dedinɔnɔ-gbɔ-kpɔkɔ dɔwɔlawo ... 27

United States Agency for International Development (USAID) AIDS briefs, tourism sector (Washington, DC, undated)

7.5 Hehenana adzɔnu dɔwɔfea/dɔwɔlawo fe dɔdzikpolawo ... 28

7.6 Hehenana dɔwɔla siwo dea asi amegbeto fe uu kple lūmetsi bubuwo me 28

8. Dodokpɔwɔwɔ 29

8.1 Amexɔxɔ qe dɔme fe mɔxenuwo 29

8.2 Mɔxexe na ame ku qe megbeganyawo ɲu 29

8.3 Adzame dodokpɔwɔwɔ tso dɔlélea fe kaka jutì 30

8.4 Lɔlɔnu fūa dodokpɔwɔwɔ 30

8.5 Dodokpɔwɔwɔ kple dɔyɔyɔ le dɔléle la xɔxɔ megbe ... 30

9. Beléle kple alɔdodo 30

9.1 HIV/AIDS tsotsɔ sɔ kple dɔléle sesē bubuwo 31

9.2 Aqajuxɔxɔ 31

9.3	Dəwəwə kple lūmesē-me-nōnō wənawo	32
9.4	Đekawəwə kple qokuisidəwəlawo kple nutome habəbəwo	33	
9.5	Gomekpəkpo	33
9.6	Gomekpəkpo le megbeganyawo me	33
9.7	Vovoqədə kple ametayayla	33
9.8	Dəwəlawo kple wofe fometəwo fe kpekpedəju wənawo	34	
	Kpeđenjuyawo				
I	Dəléle la kple emetsonuwo ŋuti koko	35
II.	Dəléle la xəxə dzi qədə kpətə	41
III.	Afəqofe kple qədə siwo wowə qə HIV/AIDS dəléle la fe qədəwo ŋudəwəwə ŋuti le dəwəfewo	43
IV.	ILO tse Nuŋləqjivo	45
V.	Dutadukəwo kple dukə me fe afəqədəwo ku qə HIV/AIDS dəléle la ŋuti	48
VI.	Dəwəfewo fe qədəwo, afəqədəwo kple nyanyanana wənawo	51	
VII.	Hehenana kple hehexəxə dəwənu təxewo kple nyanyanana wəna bubuwə	55

KPEĐEÖUNYA VI

DƏWƏtsEWO tsE ĐOĐOWO, AFƏDƏDEWO KPLE NYANYANANA WƏNAWО

AGBLEDEDE

Barnett, T, "Subsistence agriculture", in Barnett, A: Blas, H, Whiteside, A (eds): AIDS brief for sectoral planners and managers (Geneva, GPA/UNAIDS, 1996)

Du Guerny: J: AIDS and agriculture in Africa Can agricultural policy make a difference/, FAO Sustainable Development Department (Rome, 1999)

Schapink, D. et al: Strategy to involve rural workers in the fight against HIV/AIDS through community mobilisation programs, draft for review: Paper discussed at a regional workshop on community participation and HIV/AIDS, June 2000, United Republic of Tanzania (Washington, DC, Wprld Bank Rural HIV/AIDS Initiatives, 2000).

Southern Africa AIDS Information Dissemination Service (SAFAIDS): AIDS and African smallholder agriculture (Zimbabwe, 1999)

HEHENANA

Education International AIDS: Save the children and teachers, Executive Board resolution on HIV/AIDS and education (Brussels, 2000)

Florida International University (FIU) Health Care and Wellness/FIU: AIDS: Committee Action guidelines for FIU employees HIV/AIDS information (Florida, 1999)

FIU Health Care and Wellness Center et al: Action guidelines for students, HIV/AIDS information (Florida, 1999) Kelly: M.J. "What HIV/AIDS can do to education, and what Education can do to HIV/AIDS" (Lusaka, 1999), in Best Practice Digest, UNAIDS website

Sexually information and Education Council of the United States (SHECUS): "HIV/AIDS peer education New York City schools" in SHOP TALK (School Health Opportunities and Progress) Bulletin (Brooklyn) 16 Aug. 1996, vol,1, Issue 5

UNAIDS School health education to prevent AIDS and STD: A resource package for curriculum planners (Geneva, 1999).

University of Queensland: HIV policy and guidelines":in Handbook of University policies and procedures Brisbane, 2000)

can companies do? (Harare Organization of African Trade Union Unity, 1997)

South African Motor Corporation (Pty) Ltd. SAMCOR Policy/Letter on HIV/AIDS (1999).

UNAIDS/The Global Business Council on HIV & AIDS/The Prince of Wales Business Leaders Forum (PWBLF): The business response to HIV/AIDS: Impact and lessons learned (Geneva and London 2000).

UNAIDS: PHILACOR Corporation Private sector HIV/AIDS responses (Philippines): Best Practice Collection (Geneva, 1999)

United States Office of Personnel Management: HIV/AIDS policy guidelines (Washington, DC. 1995).

DOWLAWO tsE HABOBOWO

American Federation of Labour and Congress of industrial Organizations ((AFL-CIO): Resolutions on HIV/AIDS (1991 and 1993).

Canadian Labour Congress: National policy statement on AIDS and the workplace: A guide for unions and union members (Ottawa, 1990).

Caribbean Congress of Labour: Role of trade unions in AIDS awareness, objectives and strategies, Statement from Caribbean seminar on trade unions and HIV/AIDS, Sep. 1990)

International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU): Congress statement on fighting HIV/AIDS (Revised) (doc. 17GA/8:14, 1 Apr, 2000)

ICFTU/Botswana Federation of Trade Union: The Gaborone trade union declaration on involving workers in fighting HIV/AIDS in the workplace (Gaborone, Sep. 2000)

National Amalgamated Local and Central Government and Parastatal Manual Workers' Union (NALCGP-MWU), Botswana: Policy and workplace and workplace guidelines (undated).

Service Employees International Union: Fighting AIDS discrimination through union action (Washington DC, 1996)

TAĐODZINU

1. TAĐODZINU

Nunjlodji sia fe tađodzinue nye be wòafia afqdofe aqewo siwo ɻudo woawo atso tsi HIV/AIDS dóléle sia nu le xexeame godoo kple ale si woado dawona nyuiwo fe nyawo qe ɻgoe.

- a. HIV/AIDS dóléle la nu tsitsi
- b. Đodo kple afqdofe si ana be woatsi HIV/AIDS dóléle la fe nugbegblé le xexeame nu.
- d. Beléle kple kpekpedeju si woana dawola siwo xó HIV/AIDS dóléle sia.
- q. Ale si woade dóléle sia kple vovototo dede ame me fe kuxi si HIV dóléle sia hena vanse la qa.

2. ĐOĐOAOWO ðUDWCQDUP

Woawo nunjlodji sia ɻudo hena:

- a. dawofewo, nutomewo, nutomegúwo, habobwo, dukowó kple dukofofuwo fe ɻgyiyi to wawo qe qodjo siawo dzi me.
- b. numedzodzro, nyatabiabia, numeqede kple qekawawo qe sia de fomevi le dukplolawo, wo tefenolawo, lumesédawolawo, HIV/AIDS dóléle ɻuti nusrólawo kpakple ame siwo katú le aló dom dóléle sia nu tsitsi la dome. (esia ls nutome, habobó kple habobó siwo menye dzidudu tó o la qe ame).
- d. ñudzedzekpokpo to dawawo aduadu kple ame siwo katú tsó qe le dóléle sia fe nya me le:

- 1 a. Dukplosewo, qodjwo kple wónawo.
- b. Dôwofewo fe asidada qe nu dzi kple
- d. Dôwofewo fe qodjwo kple wónawo me.

3. ĐOĐOAOWO tsE GOLôts EWO KPLE NYAGBEWO

3.1 Goléfeawo

Nunjlodji sia ku qe:

- a. dətəwo katū kple dəwəlawo (dəbialawo siaa) ɲuti le dziduqudəwəfəwo kple qokuisidəwəfəwo kple
- b. dəwəna de sia de fomevi, le kpədəju me, dziduqu alo qokuisidə ɲuti.

3.2 NYAGBE SIWO ƏUDƏ WOĆ LE NUƏLƏDI LA ME.

- HIV (the Human Immunodeficiency Virus) nye dəlélé aqe si gbədzəna asrafo siwo wəa ava kple dəhekuiwo alo dəlékuiwo le ame fe lüme ale gbegbe bena womagate ɲu awə ava aqə dəlélé aqəke dzi o eye wòhea AIDS dəlélé vanə.
- AIDS (Acquired Immune Deficiency Sydrome) nye dəlélé nənəme vovovowo fe fufo si woynə le Enlisigbe me be: "opportunistic infections and cancers" Enye dəlélé si womete ɲu le dadam va se de fifia o.

Vovototo dede ame me

Wowə nya sia ɲudə le nuŋlodjı sia me le gəmedəde si wona vovototo dede ame me la ta (kpə Amexəxə de də wəfəwo kple Dəwəwə) le Takpekpe, 1958 (No III) si me

wode HIV dəlélawoe. Kpe de esia ɲuti hüe nye vovototo dede ame me nuwənawo ku de dəwəla siwo wobu be woxə HIV dəléléa de wofe nyənu alo ɲutsu nyenye ta.

Wəmitəwo - wowə nya sia ɲudə le gəmedəde si "Vovational Rehabilitation and Employment Convention" (Dəwəfə kple nusrōfə siwo me woxə wəmitəwo qəde ko do la fe Takpekpe si wowə le fe, 1983 (No 159) me la nu. Ame siawoe nye esiwo si məkpəkpa aqəke mele na gomekpəkpa le wo xəxə de də aqəke me o, de wofe wəmitənyenye le ɲutilü alo le susu me ta.

Dətə: Ame alo dəwəfe si xəa dəwəlawo de də me to agbaləñəjəlo alo egbəgblo na wo me si nye kpedədzi abe ale si wəle dukpłose la fe qədo me ene. Dziduquwo, qokuisidəwəlawo kple ame qəka qəka aqəwo ate ɲu anye dətəwo.

Dəwəfe siwo kpəa Lümesē Me Nənə Me Dəwo/Nyawo Gbə (Occupational Health Services (OHS)

Enye Dəwəfe Siwo Kpəa Lümesē Me Nənə Dəwo/Nyawo Gbə. Wowə nyagbe sia ɲudə de nyarŋlodjı sia me de ale si wədə le OHS fe Takpekpe si wowə le fe 1985 (No.161) me be, lümesē me nənə dəwo si fe dədeasi vəvitəe nye be woatsi dəléléwo nu eye woədə aqəju na dəwəlawo kple wo tefenəlawo, ku de nu siwo hiǔ na wəwə be dəwəlawo nawə də le dedinənə

B. DUKƏWO

Dziduqu

Centres for Disease Control and Prevention: "1999 USPHS/IDSA Guidelines for the prevention of opportunistic infections in persons infected with human immunodeficiency virus", in Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR) (Atlanta), see Appendix: "Environmental and occupational exposures", 20 Aug. 1999, Vol. 48, No.RR-10, pp. 62-64

Citizens: Commission on AIDS: on AIDS: Responding to AIDS: Ten principles for the workplace (New York and Northern New Jersey, 1988).

Minister of Public Service Labour and Social Welfare, Zimbabwe: Labour relations (HIV/AIDS regulations (Zimbabwe, 1998

Namibian Ministry of Labour: Guidelines for implementation of national code on HIV/AIDS in employment (Namibia, 1998), No.78

Namibian Ministry of Labour: Code of good practice: Key aspects of HIV/AIDS and employment (Namibia, 2000), No. R. 1298

South African Department of Health/Community Agency for Social Enquiry (CASE): Guidelines for developing a workplace policy programme on HIV/AIDS and STDs (Mar. 1997)

United States Department of Health and Human Services:Small-Business guidelines: How AIDS can affect your business (Washington, DC, undated).

Western Australia Commission: Code of practice on the management of HIV/AIDS and hepatitis at workplace (West Perth, Sep. 2999).

DOTCWO tsE HABƏBƏWO

Caribbean Employers: Confederation: A wake up call to employers in the Caribbean, Presentations from the Conference on HIV/AIDS/STDs in the Workplace (Surname: Apr. 1997)

Christie,A.: Working with AIDS: A guide for business and business people (Bradford and San Francisco, Employers' Advisory Service on AIDS & HIV, 1995)

Federation of Kenya Employers (FKE): Code of conduct on HIV/AIDS in the workplace (Kenya, 2000).

Loewenson, R (ed) Cpmpany level interventions on HIV/AIDS – 1: What

KPEDEÓUNYA V

DUTA-DUKOWO KPLE DUKO ME tsE AFODEDEWO KU ÐE HIV/AIDS DOJOLE LA ÑUTI.

A. Duta-dukowo

Council of Europe, European Health Committee: Medical examinations preceding employment and/or private insurance. A proposal for European guideline (Strasbourg, May 2000).

Family Health International Private sector AIDS policy, business managing HIV/AIDS: A guide for managers (Research Triangle Park, NC, 1999)

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR/UNAIDS: HIV/AIDS and human rights International guidelines (New York and Geneva, 1998)

Southern African Development Community (SADC): Code on HIV/AIDS and employment in the Southern African Development Community (Zambia, 1997).

UNAIDS: Guidelines for studies of the social and economic impact of HIV/AIDS (Geneva, 2000).

UNAIDS: AIDS and HIV infection, information for United Nations employees and their families (Geneva, 1999)

UNAIDS/IPU (Inter-Paarliamentary Union): Handbook for legislators on HIV/AIDS: law and human rights (Geneva, 1999), see "Annotated international guidelines".

United Nations: Resolution 54/283 on the review of the problem of human immunodeficiency virus/acquired immunodeficiency syndrome in all aspects, adopted by the General Assembly at its 54th Session, New York, 14 Sep. 2000.

United Nations Commission on Human Rights: Discrimination against HIV-infected people or people with AIDS; Final report submitted by Mr. Varela Quiros (Geneva, 28 July 1992)

WHO; Guidelines on AIDS and frst aaid in the workplace; WHO AIDS Seeries 7 (Geneva, 1990).

WHO/ILO: Statement from the Consultation on AIDS and the workplace (Geneva, 27 –29 June 1988).

me, awœ le tefe dzadzewo eye le dœa wœwœ me la, dœwœna la magblœ nu le wofe ñku, lœmesœ kple wofe susu ñuti o. Gawu la, OHS naa aðañuðoðo tso ale si dœwœlawo nœwœ dœ ku ðe wofe ñutete, lœmesœme nœnœ kple susu fe dedinœnœ ñuti.

Nœfe Nyuiwo:

Asitotro le nœfeso ñuti alo nœfe qœlidjoli na dœwœlawo le dœwœfeso anye nuwœna si ana be HIV alo AIDS dœlœla nagayi efe dœwœwa dzi alo wœakpo ñgøyiyi le dœwofe.

Fotoðede Wœnawo

Esia Iœ HIV dodokpo wœwœ na amewo alo gbebiabia wo tso dodokpo siwo wœwœ xoxo la ñuti alo atike si ñudœ wœm wole la ðe eme.

ðoutsu alo Nyœnunyenye

Esia fo nu tso dzidzime nœnœme kple hodomegbenœnœ fe vovototo dede ñutsu kple nyœnuwo dome ñuti. ðoutsu alo nyœnunyenye nye dzidzime nœnœme nunana eye hadome-gbenœnœ ku ðe ame fe dœdeasi alo dœwœna si nœnœme sia he ve la ñu. Nyœnu alo ñutsu fe dœwœna nye nu si wœsrœna to hadomegbenœnœ me. Le mœ geðe nu la, esia ku ðe dukœ ðe sia ðe kple efe dekœnuwo ñuti. Le kœðenœ me dœ si ame wœna la ku ðe fe si wœxœ, efe dzœtsefe, dzixœse kple tefe si wœtso la ñuti. Egadea dzesi qofe si le esi le hadome la hœ. Nenema ke nœgaku ðe anyigba si dzi wœtso la fe nœnœme, gakpœmœnunyawo kple dukœ fe dunyahehe wœnawo hœ ñuti.

ST 1 : (Dœléle siwo wœxœna to gbœdzdœ me)

Dœléle siwo wœxœna to gbœdzdœ me la dometo aðewoe nye sifilis, "chancroid," chlamydia", "gonorrhœa" (godœ alo nulœ). Elo seselelœme siwo katœ gbœdzdœ dœxœlearmeju si woyœna le Enlisigbe me be "STD" la hena va ame dzii la ðe eme.

Dœwœna xœxœ le ame si

Nya sia gœmedœde ku ðe Dœwœna xœxœ Le Ame si fe Takpekpegœ si wœwœ le fe 1982 (No.158) la me ñu. (Termination of Employment Convention, 1982 (No 158). Esia gœmœe nye ame nyanya le dœ me si nyea dœtœwœ fe nuðoðo

ðuðœðœ ðœ Gbadzaa

Esia ku ðe nu siwo woawœ atœsœ tsi dœhekui si woyœna le Enlisigbe me be "blood-borne pathogens" la nu. (Kœ efe gœmedœde le Appendix II me)

Đokuisi Dɔwɔlawo (wode esia gɔme de Appendix I me)

Dɔwɔlawo Tefenɔlawo

Le Dɔwɔlawo Tefenɔlawo fe Takpekpe si wɔwɔ le fe 1971 (No. 135) me (Workers Representatives Convention, 1971 (No. 135) fe sewo nu la, ame siwo wode dzesi to dukɔa fe sewo alo wɔnawo me, nenyé be wonye.

- a. habɔbɔ si kpa Dɔwɔlawo tse Nyawo gbo la tefenɔlawo, (Trade Union Representatives) abe wo Tefenɔla siwo habɔbɔ la alo Habɔbɔa me nɔlawo tia alo.
- b. Ametiatia wo si nye Habɔbɔa Tefenɔla siwo dɔwɔlawo ɲutɔ tia fua to dukɔa fe sewo alo qɔqovo ɲuti dɔ wɔwɔ me, alo to qɔqo aqe si le nyanya me na Habɔbɔa me nɔlawo eye wo ɲudɔwɔwɔ menye nuwɔna si tsì tre de Habɔbɔa fe sewo ɲuti le dukɔ ma me la o.

Gbədzəgbədzə

Esia ku de hadomegbenɔnɔnyawo kple gakpɔmɔnunyawo fe ke malimali ɲuti eye wòlɔ dekɔnu kple dɔwɔna mɔnu siwo nye mɔtrenu na dɔwɔlawo be woaxɔ dɔléle bɔbɔe la hũ de eme. Egafia nuwɔna siwo zia qəviwo dzi be woawɔ dɔ siwo sesɛ wu wo la hũ. (Kpɔ Appendix I hena numeqedɛ)

4. ĐOĐO VEVIVO

4.1 DZESIDEDE HIV/AIDS DOLÔLE ABE DɔWɔtsEWO tsE KUXIWO ENE

HIV/AIDS dɔléle sia ka dɔwɔfewo eya ta ele be woakpɔe abe dɔléle de sia de fomevi ko ene alo dɔwɔfewo fe kuxiwo dometo qəka ene. Dzesidede sia le vevie, menye de esi dɔléle sia gblɛa nu le dɔwɔlawo qədɛ ko ɲuti ta o, ke boj egblɛa nu le dɔwɔfe la ɲutɔ hũ ɲuti. Elabena dɔwɔfe la nye nutome la fe akpa aqe eye dɔdeasi le esi wòawɔ hena dɔléle sia nu tsitsi le nutome la.

4.2 VOVOTOTO MADEMADE AME ME.

Đe dɔ nyui wɔwɔ fe gbɔgbɔ kple bubudede amegbetɔ fe gomekpɔkɔ kple asixɔxɔ dede HIV/AIDS dɔlélawo ɲuti ta ka, mele be woade vovototo dɔwɔlawo me be wonye ame siwo le HIV/AIDS dɔ lém alo wobu le wo ɲu be woxɔ nenem dɔléle sia o. Vovototo dede ame me kple alɔmedeqe le HIV/AIDS dɔlélawo ɲuti anye mɔxenu blibo na HIV/AIDS dɔlélea nu tsitsi wɔnawo fe ɲgɔyiyi.

Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No.143).

Part-Time Work Convention, 1994 (No.175)

Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182) and Recommendation (No. 190)

Management of alcohol and drug-related issues in the workplace: An ILO code of practice (Geneva, 1996).

Protection of workers' personal data: An ILO code of practice (Geneva, 1997).

ILO Technical and ethical guidelines for workers health surveillance. Occupatioal Safety and Health Series No. 72 (Geneva, 1998).

Code of practice on managing disability in the workplace (forthcoming)

- Panel discussion, Report and conclusions of the Ninth African Regional Meeting (Abidjan, 8-11 Dec. 1999), Governing Body, 27th Session, Geneva, 2000.
- HIV/AIDS: A threat to decent work, productivity and development. Document for discussion at the Special High-Level Meeting on HIV/AIDS and the World of Work (Geneva, 2000).
- ILO/Ministry of Labour and Youth Development, United Republic of Tanzania: Report for the national tripartite seminar for chief executives on strengthening workplace management in tackling employment implications of STI/HIV/AIDS (Dar es Salaam, 2000).
- Ndarba, L. Hodges-Aeberhard, J. HIV/AIDS and employment (ILO, Geneva, 1998).
- Report on OATUU/UNAIDS/ILO Seminar on Trade Union Action against HIV/AIDS in Africa, Accra, 26-28 July, 2000
- B. ILO tsE TAKPEKPEWO, AÐAÔUÐODOÐOWO, WÇNAWÔ KPLE AFÖDEÐE tsE ÐOÐOWO**
- Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No.111).
- Vocational Rehabilitation and Employment(Disabled Persons) Convention, 1983 (No. 159)
- Termination of Employment Convention, 1982 (No. 158), and Recommendation (No. 166). Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No.98)
- Collective Bargaining Convention, 1981 (No. 154).
- Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155), and Recommendation (No. 164)
- Occupational Health Services Convention, 1985 (No. 161), and Recommendation (No.171).
- Employment Injury Benefits Convention, 1964 (No. 121).
- Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No.102)
- Nursing Personnel Convention, 1977 (No.149)
- Migration for Employment Convention (Revised), 1949 (No.97)

- 4.3 ÕUTSU ALO NYUNCUNYENYE tsE SCASMINCSCS.**
- Ehiû be woade dzesi ale si HIV/AIDS dôléle gbleû nu le ñutsu kple nyõnuwo ñuti. Nyõnuwo x a dôléle sia kabakaba eye w gbl a nu le wo ñuti f u w  ñutsuwo de wofe tutudo, hadomegben n  kple dek nuwo fe n doanyiwo kpakple ganyawo ta. Zi ale si vovototo dede ame me w nawo de nyõnuwo ñuti s  g  de edzi le nutomea me eye nyõnuwo mele  gg yi k m le d w fewo o la, nenema kee woan  HIV/AIDS dôléle la x m. Susu sia tae w le be kadodo tox  nan  ñutsuwo kple nyõnuwo dome eye to  us nana nyõnuwo me la ana be woatsi HIV dôléle la nu b b e eye w agakpe de nyõnuwo ñuti be woate  u an  te ne wox  HIV/AIDS dôléle la,
- 4.4 CNCONZtsE tsE DZADZWCDC**
- Ele be woaw  d w fe la dzadze, abe ale si woate  u na ame sia ame be w oatsi HIV dôléle fe kaka nu abe ale si w le le "Occupational Safety and Health Convention 1981" fe q dowo (No. 155) me la ene. D w fe dzedze doa d w lawo fe l mes nyawo de  g  elabena wofe susu me k na eye won a l mes  nyuito me le d w fewo.
- 4.5 HADOMEGBENCON**
- Hafi HIV/AIDS dôlélea fe q dowo nayi dzi nyuie dzidzedzekp kp t e la, ehiû  ekaw w  kple kaka de ame n ewo dzi le d t wo, d w lawo, wo tefen lawo kple dzid du dome eye ne ehi  la, al  d w la siwo le AIDS d l m kple ame siwo kat  ñuti AIDS dôlélea le nu g l m le la de eme.
- 4.6  ODOK CMWCWC HENA AME NYANYA ALO AME MAXOMAXC  E DOME**
- Mele be woabia tso d bialawo alo amewo si be woaw  HIV/AIDS dôléle dodok  hafi woax  wo de d me o.
- 4.7 AMETAYAYLA**
- Mele se nu be woabia tso d bialawo kple d w lawo si be woana nutsotsos tso wofe HIV/AIDS dôléle ñuti
- Nenema ke manye dzizizi na d w hatiwo be woak  nu le wofe d w hatiwo fe HIV/AIDS d l le dzi o. Ele be se nak p  n uj q  siwo tso d w lawo ñuti womate  u ats e, axl e anya nu tso d w la a fe HIV d l le ñuti abe ale si w le le ILO d w wa fe q d  si w o le fe 1997 me si g l  be woayla d w lawo ta la ene.
- 4.8 DOWCtsE KAÐONYAWO DZIYIYI**
- HIV/AIDS d l le manye susu si ta woanya ame a fe le d w fe do o. Abe ale si w le le d l le fomevi vovovowo gome ene la, ele be woade m  na

HIV dɔlélawo hū be woayi dɔwɔwɔ dzi zi ale si wole lūmesē me eye woate
ŋu awɔ dɔ nyuie.

4.9 DɔLÔLEA NU TSITSI

Woate ŋu atsi HIV dɔléle la nu to mɔ vovovo siwo dzi dzidu kple
dekənu wɔnawo da asi dɔ la.

Dɔléle sia nu tsitsi ate ŋu ayi dzi to tɔtɔ hehe va amewo fe agbenɔnɔ,
sidzedze, dɔyɔyɔ kpakple vovototo dede nuwɔnawo mawɔmawo de amewo
ŋu me le nutomewo me. Mɔnukpɔkpɔ nyui aðe le.

Dɔwɔfe siwo wɔa dɔ kple wo nɔewo la si be woate ŋu ado afɔdɛde siwo
atsi dɔléle sia nu la ñe ñgɔ to tɔtɔ hehe va amewo fe agbenɔnɔ me, to
nyanyanana kple hehenana kpakple hadomegbenɔnɔ kple gakpɔmɔnu
nyawo me.

4.10 BELÔLE KPLE ALɔDODO AIDS DɔLÔLAWO

Vevesese ñe ame ti, beléle kple alɔdodo HIV/AIDS dɔlélawo anye nu si
akpe ñe qɔðo siwo wowɔ ñe AIDS deléle la nu tsitsi ŋuti le xexeame
godoo. Ele be dɔwɔlawo katū, kpe ñe esiwo le HIV dɔ lém la, nakpo
gome le lūmesē me nɔnɔ nyawo me. Vovototo dede ame me nuwɔna
aðeke mayi dzi ñe AIDS dɔlélawo kple wofe fometɔwo ŋuti ku ñe
gomekpɔkpɔ le dukɔa fe megbegawo xɔxɔ fe qɔðowo kple dɔwɔna nyawo
me o.

5. GOMEKPɔKPɔ GBADZAA KPLE DɔDEASIWO

5.1 DZIÐUÐUWO KPLE WOTSE DɔNUNɔLA WɔNUTEtsEWO

(a) Dekawɔwɔ:

Ele be dziduwo nakpɔ egbɔ be kadodo alo ñekawɔwɔ aðe le dukɔa fe
qɔðo siwo wowɔ ñe HIV/AIDS dɔlélea dada ŋuti. Ele be woade dzesi
xexeame godoo fe qɔðo siwo wowɔ ñe AIDS dɔlélea nu tsitsi ŋuti fe
vevinyenye. Ele be woakpɔ egbɔ be dɔtɔwo, dɔtɔwo tefenɔlawo, dɔwɔlawo,
HIV/AIDS dɔlélawo, dɔwɔfe siwo kpɔa dɔwɔwɔ kple hadomegbenɔnɔ nyawo
gbɔ la le dukɔa fe akameti siwo wotia hena AIDS dɔlényawo gbɔ kpɔkpɔ la
dome.

(b) Habɔbɔ vovovowo fe asikpekpe ñe dɔ ŋu.

Ele be Dɔnunɔla wɔnutefewo nafo amewo nu fu, ado alo wo bena ñekawɔwɔ
aðe fomevi nate habɔbɔawo fo fui hena beléle na AIDS dɔlélawo kple

KPEÐEØUNYA IV

ILO tsE NUÑLɔÐIWO

A. KPEÐODZINYAWO, TAKPEKPE GAWO, TAKPEKPEWО KPLE NUTSOTSOWO

Hodges-Acberhard J. Policy and legal issues relating to HIV/AIDS and the world of work (ILO), Geneva, 1999.

- An outline of recent developments concerning equality issues in employment for labour court judges and assessors (ILO, Geneva, 1997), see "Specific developments concerning HIV/AIDS discrimination" pp.27-31
- ILO: The role of the organised sector in reproductive health and AIDS prevention, Report of a tripartite workshop for Anglophone Africa held in Kampala, Uganda, 29, Nov- 1 Dec. 1994 (Geneva, 1995)

- Report of the Meeting of Experts on Workers' Health Surveillance, 2-9 Sep, 1997, doc. GB 270/6 (Geneva, 1998)

- Decent work, Report of the Director-General, International Labour Conference, 87th Session, Geneva, 1999.

- Action against HIV/AIDS in Africa: An initiative in the content of the world of work based on the Proceedings of the African Regional Tripartite Workshop on Strategies to Tackle the Social and Labour Implications of HIV/AIDS, Windhock, Namibia, 11-13 Oct. 1999 (Geneva, 1999).

- Resolution concerning HIV/AIDS and the world of work, International Labour Conference, 88th Session, Geneva, 2000.

- Speical High-Level Meeting on HIV/AIDS and the World of Work. Summary of Proceedings of the Tripartite Technical Panel, Geneva, 8 June 2000.

- SIDA et milieu de travail, collecte de données au Togo (Lomé, Sep, 2000)

- The extent and impact of the HIV/AIDS pandemic and its implications for the world of work in Tanzania Resource paper for ILO mission to the United Republic of Tanzania (Dar es Salaam. Sep. 2000).

- Conclusions and recommendations of the ILO pre-forum tripartite event on HIV/AIDS and the world of work, African Development Forum 2000, Addis Ababa Dec. 2000).

- Platform for action on HIV/AIDS in the context of the world of work:

nutsotso xɔxɔ, eme dzodzro kple asidada de edzi.

- aðaŋuðoha la awa gakpɔmɔnu qɔdɔwo ɻudɔ adi ga tso tefe bubuwo, ne ehiu la, eye wɔade dzesi gadimɔnu siwo le nutome la me.
- aðaŋuðoha la awa qɔdɔ ku de wofe dɔdeasiwo kple ɻeyiyi si dzi woawo wofe qɔdɔwo la ɻudɔ ɻuti.
- woawo qɔdɔ kple afɔqeqe fe qɔdɔ siawo ɻudɔ to, le kρɔqeqeu me, kaklūtiwo, letawo mama, gaxɔgbaléwo mama, takpekpe tɔxewo wɔwɔ, hehenana nusɔsrɔwo kple hehexɔxɔ wɔnawo me.
- aðaŋuðoha la alé ɻuku de ale si qɔdɔawo le dɔ wɔmii la ɻuti.
- aðaŋuðoha la adzro qɔdɔawo me edziedzi ku de dɔdzikpɔkpo wɔna siwo le edzi yim le dɔwɔfea kple nyanyanana wɔna siwo le edzi yim le nutome la me ku de HIV dɔléle la ɻuti kple ale si wɔwɔa dɔe de dɔwɔfe la dzii.

Ele be woade qɔdɔ siwo katu ɻuti wofo nu tsue va yi la dɔwɔfe la fe qɔdɔ siwo wɔwɔ, esivo dzi wɔwɔ de eye wole ɻuku de wo ɻuti enuenu la me.

dɔlélea nu tsitsi.

Woakpo egbo be dziduqu dɔwɔfewo qɔkuisidɔwɔfewo, dɔwɔlawo kple dɔtɔwo fe habɔbɔwo kple ame siwo katu doa alɔ wo la nakpe asi de dɔa ɻu bena habɔbɔ me nɔlawo nasɔ gbɔ de dɔ la wɔwɔ ɻuti.

(c)

Dɔ fe qɔdɔnu nɔnɔ

Ele be dziduquwo nakpo egbo be yewodo dɔ de ɻego le qɔdɔ nyuitɔ nu bena kuxi boo aðeke manɔ xexe me godoo la fe dɔwɔwɔ ɻuti o. Gawu la, ele be woatsɔ habɔbɔ vovovotɔ fe ha la kple alɔdolawo fe habɔbɔa me nɔnɔ abe mɔnukpɔkpo ene. Ele be woatu dɔa fe qɔdɔnu nɔnɔ de qɔdɔwo kple alɔdomɔnu siwo li xoxo la dzi.

(d)

Dɔlélea nu tsitsi kple lūmesɛ me nɔnɔ nyawo dodo de ɻego

Ele be dɔnunɔla wɔnutefewo nado ɻusɛ amewo eye woawo dɔ le dækawɔwo me kple habɔbɔ me nɔla bubuwo aduadu be woate ɻu ado numedeqe tso dɔlélea ɻuti kple dɔlélea nu tsitsi wɔnawo de ɻego, vevitɔ le dɔwɔfewo.

(e)

Dɔdada ɻuti qɔdɔwo

Le dukɔ siwo me dɔtɔwo de dzesii be enye yewofe dɔdeasi be yewoakpo dɔwɔlawo fe lūmesɛ me nɔnɔ nyawo gbɔ la, ele be dziduqu naω qɔdɔ siwo akpe de dɔtɔwo ɻuti ku de beléle si woatsɔ na HIV/AIDS dɔlélawo ɻuti kple ale si woada HIV/AIDS dɔléle lae.

Ele hū be qɔdɔ siwo manye esivo to vovo tso esivo ɻudɔ wɔm wole xoxo la gbɔ o.

(ɛ)

Dukɔa fe alɔdodo ame:

Ele be dziduqu nakpo ekpo be HIV/AIDS dɔlélawo hū kpo gome abe ale si dɔ bubu lélawo hū kpɔmɛ ene le se siwo dukɔa wɔ de dɔnɔwo fe gomekpo kpo ɻuti la me. Le qɔdɔ siwo wɔwɔ de megbegawo kple wo nana ɻuti la, ele be dziduqu nalé ɻuku de dɔlélea fe dzidzi de dzi kple dɔ la fe kaka de eme kple nyanyra ɻuti be woate ɻu awa qɔdɔ nyuitɔ de ejuti. Le kρɔqeqeu me abe qɔdɔwɔwo de AIDS dɔlélawo fe gomekpo kpo alo alɔdodo wo ɻuti ene le ɻeyiyi si me wohiū ne la. Nenema kee wóle be woatsɔ dzo de dɔdafewo hū xexe ɻuti kaba.

(f)

Nugɔmekuku

Be kadodo nyuitɔ nanc qɔdɔ siwo dukɔa wɔ de AIDS dɔlélea dada ɻuti, eye woate ɻu afo habɔbɔa fe alɔdzewo katu nu fu, anya ga home si woagblé de dɔlélea dada ɻuti le dɔwɔfewo bena megbegawo nana ɻuti qɔdɔawo, kple qɔdɔ siwo wɔwɔ de dɔlélea nu tsitsi ɻuti magblé nu le kadonyawo kple gakpɔmunu nyawo ɻuti o la, ele be dɔnunɔla wɔnutefewo nado ɻusɛ

kple alɔ wɔnawo bena woate nju awɔ de nu siwo ɲuti woke do le wofe nugɔmekukuwo me la dzi to etata de agbaléwo me me. Woagado alɔ nusɔsrɔ tso dɔlélea fe nɔnɔme ɲuti. Ele be dziduquwo nakpɔ egbɔ be yewowɔ qodɔ kple nusrɔfe siwo ana woakpɔ ta na wofe taqodzinu la ɲuti. Ele be nugɔmekuku la nalo ɲutsu alo nyɔnunyenye fe nyawo de eme. Nenema ke wóle be woawo nugɔmekuku siwo woxɔ tso dɔtɔwo, wofe habɔbɔwo kple dɔwɔlawo fe habɔbɔwo gbo la ɲudɔe. Ele be nutsotso siwo woxɔ la natso dɔwɔfe tɔxewo gbo eye woama wo de nyɔnu alo ɲutsunyenye kple wofe dɔwɔwɔwo, dzɔtsofe, fe si woxɔ, dɔwɔna kple qofe le dɔme le qodɔ si le nutome ma me la nu. Ne ehiū la, mɔnu tɔxε ade nano anyi koj hena nugɔmekukuawo dodo kpɔ.

(f) Gadidi:

Ne woate ɲui la ele be dziduquwo naxɔ aðaju tso habɔbɔ nunulawo, habɔbɔ me nɔlawo kple alɔdola bubuwo gbo hena akɔnta wɔwɔ de ga home si woagblé de HIV/dɔlélea dada ɲuti eye woadi ga tso wofe dukɔa kple duta dukɔ bubuwo me hena qodɔ wɔwɔ de AIDS dɔlélea dada kple megbegaxexe na AIDS dɔlélawo ɲuti.

(g) Dziduqu fe sewo:

Be woade vovototo dede ame me nuwɔnawo qá le dɔwɔfewo eye woakpɔ egbɔ be wotsi dɔlélea fe kaka nu eye woalé be na AIDS dɔlélawo la, ele be dziduquwo kple wofe dɔwɔhatiwo kple ame siwo xɔ hehe tɔxε tso HIV/AIDS dɔléle la ɲuti la nawɔ qodɔ tɔxewo de do la dada ɲuti; eye ne ehiū la, woagbugbɔ asi atɔ le dɔwɔwɔ fe sewo kple dziduqu fe se bubuwo ɲuti.

(y) Dziduqu fe alɔdodo ɲuti qodɔ:

Ne dziduqu de ga dɔdada fe wɔna siwo te le dukɔ kple duta dukɔwo fe dɔwɔnawo me la, ele be woabia tso gomekpolawo si be woawo de dukɔa fe seawo dzi eye woado ɲusẽ wo hũ be woawo de qodɔ sia dzi. Nenema ke wole be woawo de se alo qodɔ siwo ana woakpɔ ta na qodɔ siwo le nujlɔdjı sia me la dzi.

(g) Dzidzizi

Ele be dɔnunɔla wɔnutefewo nana nutsotso siwo ɲuti dɔ woawo eye woado aðaju na dɔtɔwo kple dɔwɔlawo ku de mo nyuitɔ si dzi woato awɔ de dziduqu fe se kple qodɔ siwo ku de HIV/AIDS dɔlélawo ɲuti le xexeame godoo fe dɔwɔwɔ me. Ele be woado ɲusẽ wo, ahazi dɔwɔfewo dzi be woawo de qodɔ kple seawo dzi le adzɔnu wɔfewo, dɔdzikpɔkpɔ dɔwɔfewo kple uɔnudrɔfe siwo kpɔa dɔwɔnanyawo gbo.

KPEDEÓUNYA III

AFɔDOFE KPLE ƉODO SIWO WOWɔ ÐE HIV/AIDS DɔLÔLE LA tsE DODOWO ÕUTI LE DɔWɔtsEWO

Ele be dɔtɔwo, dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawɔ deka vevesese-deame-ti-tɔe hena qodɔ wɔwɔ de HIV/AIDS dɔléle la ɲu ku de dɔtɔwo kple dɔwɔlawo fe hiahūwo ɲuti. Ne dɔmegūwo fe asi le eme la, ele be qodɔawo nanye kρɔdɛnɔ na nutome la godoo ku de ale si woatsɔ beléle ana HIV/AIDS dɔléle la. Nyati siwo dzi wotu qodɔ siwo qo siwo ɲu wofo nu le le mama 6–9 me le Ɖodo sia me la lo nyanyanana wɔna siwo ku de HIV/AIDS dɔléle la fe kaka, hehenana kple wo gɔmesese de eme. Wɔna siwo ado dɔléle la nu tsitsi fe wɔnawo de ɲgo eye wɔado ɲusẽ amewo be woatɔ wofe agbenɔnɔ.

Nenema kee wɔado agbenɔnɔ, beléle kple alɔdodo wɔnawo de ɲgo ku de ame siwo le AIDS dɔ lém kple wofe fometɔ siwo hũ le elém la fe wɔnawo de ɲgo. Wɔna sia agana be vovototo dede ame me nuwɔna de AIDS dɔlélawo ɲuti le dɔwɔfewo la nu natsi.

Woate ɲu awɔ afɔdofe siwo gbɔna la ɲudɔ hena qodɔwɔwɔ de HIV/AIDS wɔnawo ɲuti.

- Ne woada asi de edzi la, dɔmegūwo tefenɔlawo, dɔdzikpɔlawo, dɔwɔlawo, dɔwɔlawo fe habɔbɔ, dɔwɔfe si kpɔa dɔwɔnanyawo gbo, dɔwɔfe si kpɔa dɔwɔlawo fe nyawo gbo, dɔwɔfe si kpɔa dɔwɔlawo fe lūmesē-me-nɔnɔ-nyawo gbo, lūmesē kple dedinɔnɔ 'aðajuðoha kple AIDS dɔlélawo woado HIV/AIDS Aðajuðoha. (Habɔbɔ si qoa aðaju tsoa dɔléle la fe tso HIV/AIDS dɔléle la ɲuti)
- aðajuðoha la awɔ qodɔ de wofe qodɔwɔwɔ, afɔdɛde kple dɔdeasiwo ɲuti;
- aðajuðoha la adzɔ dukɔa fe sewo me ku de ale si seawo wɔa dɔ de wofe dɔwɔfewo dzii la ɲuti.
- aðajuðoha la alé ɲku de ale si HIV/AIDS dɔléle la le nu gbl̄em le dɔwɔfewoe la ɲuti to ɲkuléle de ame siwo xɔ dɔléle la kple ame siwo ɲuti HIV/AIDS dɔléle la gbl̄e nu le la fe hiahūwo ɲuti to nusɔsrɔ tso HIV/AIDS dɔlélawo ta γayla wɔnawo ɲuti me.
- aðajuðoha la ade dzesi qodɔ siwo le lūmesē-me-nɔnɔ kple nyanyanana wɔna siwo le dɔwɔfe la si ku de HIV/AIDS dɔléle la ɲuti-le dɔwɔfewo kple nutome la me.
- aðajuðoha la awɔ qodɔ siwo woava do kpe edzi emegbe la hena mama,

South African Law Commission Aspects of the law relating to AIDS (Project No. 85) Universal workplace infection control measures (Universal Precautions): 1997

WHO WHO guideline on AIDS and first and in the workplace. WHO AIDS series o (Geneva, 1990)

WHO/UNAIDS/ICN (International Council of Nurses}: HIV and the workplace and Universal Precautions, Fact sheets on HIV/AIDS for nurses and midwives (Geneva, 2000).

(x) Dokusidəwəlawo

Ele be dziqdu nadze agbagba be, qodo kple wəna siwo katū wowəna qe HIV/AIDS dəléla nu tsitsi ɣuti la nadz dokusidəwə la awo hū gbo. Nenema ke wòle be woana nutomenəlawo nakpə gome le gakpəmənu dəwəwəwo kple beléle tsotsa na ame ɣokui wənawo me. Ele be Dziqdu nawa qodo yeyewo de dəléle sia nu tsitsi ɣuti to nutometəwo fe kpekpedəju me le tefe siwo wòahiū le la.

(i) Dəléla nu tsitsi

Ele be Dziqdu nado beléle kple alədodo wənawo qe ɣo to dugbadza nusərō tso dugbaza lumesē nyawo, ɣuti me, nugbega nana qodowo kple Dziqdu fe wəna bubuwo me. Ele be Dziqdu nakpə egbə be dənəwo kpo gome le dəléle sia dada me bəbəe eye ne ehiū la, woawə də asileasime kple dətəwo kple dəwəlawo fe habəbəno.

(k) Deviwo kple Səhəwo:

Le deviwo fe də sesē wəwə fe qodowo kple wənawo me la, ele be Dziqdu nakpə gbo be yewotsə beléle təxə na devi kple səhə siwo dzilawo nye HIV/AIDS dələlawo alo esiwo dzilawo ku to HIV/AIDS dəléle sia me la.

(l) Nutomegūwo kple duta – dəkəwo fe ɣekawəwə

Ele be dziqduwo nado alə AIDS dəléle ɣuti dəwəlawo le nutomegūwo, dukəwo kple dutadziqdu – dəwəfəwo me kpakple alədola bubuwo be woate ɣu ahe duta-dukəwo fe susu qe HIV/AIDS dəléle la fe nuihaiūwo ɣuti le xexeame godoo fe dəwəwə me.

(m) Dutə-dukəwo fe kpekpedəju nana

Ne ehiū la, ele be Dziqdu nabia gbeta-dukəwo fe kpekpedəju le tefe siwo wòhiū le la be woana alədodo dukə fe wənawo. Ele be woado ɣusē wəna siwo ado alə duta dukəwo fe boblododo wənawo be atike si woyəna le Enlisigbe me be, "antiretroviral" la fe asixəxə dici naqə kpcə be ame gedəwo nate ɣu aflee.

(n) Dəléle la xəxə:

Ele be dziqduwo nawa qodo si ana be woade dzesi dəwəla siwo ate ɣu axə dəléle sia la bəbəe be woate ɣu ato mo aqə axe mə na dəwəla siwo fe dəléle la xəxə. Nenema ke wòle be dziqduwo nadze agbagba akpə gbo be dəlélea nu tsitsi fe wəna adodoeawo le edzi yim le dəwəla siwo dome.

5.2 DƏTƏWO KPLE WOtsE HABƏBƏWO

(a) Dəwəfə fe Sewo

Ele be dətəwo kple dəwəlawo kple wo tefenəlawo nawə numeqədə na wo nəewo eye woakpə gəbə be wəwə qədə nyuitə qə wəfə dəwəfəwo ənuti si atsi dələlea fe kaka nu eye wəade vovototo dede ame nuwənawo de HIV/AIDS dələlawo ənuti le dəwəfəwo qə. (Wəjə dəwəfə la fe qədə siawo kple wo əjudəwəwə de Kpedəjunya III lia me. (Appendix III)

(b) Dukəwo, Habəbəwo kple Dəwəfəwo fe Kpedədzinyawo

Ele be dətəwo nawə qə dukpləsewo əjudəwəwə dzi ku qədəwo kple se siwo ku de HIV/AIDS dələlawo xəxə qə də me ənuti. Egahıū be dətəwo kple dəwəlawo kple wo tefenəlawo nawə numeqədə na wo nəewo eye woakpə gəbə be wəwə qədə nyuitə qə wəfə dəwəfəwo ənuti si atsi dələlea fe kaka nu. Nenema ke wələ be woagakpə gəbə be qədə siwo wəwə de HIV/AIDS dələle la nu tsitsi ənuti kple beləle tsotsə na HIV/AIDS dələlawo la nye nu si dzi dukə- wo, habəbəwo kple dəwəfəwo katū da asi qə.

(d) Henana kple Hehexəxə

Ele be dətəwo kple wəfə habəbəwo nawə takpekpe kple dəwəlawo kple wo tefenəlawo awə qədə siwo ana wəado alo AIDS dələle la nu tsitsi le wəfə dəwəfəwo to nyanyanana, hehenana kple hexəxə wənawo me na dəwəlawo, eye woana dəwəlawo nanya nu tso dəwəfə la fe qədə siwo ku qə beləle kple alədədo siwo woana HIV/AIDS dələlawo ənuti. Nenema kee nye qədə siwo ku de vovototo dede ame me nuwə- nawo wəwə de HIV/AIDS dələlawo kple wəfə fometəwo ənuti. Gəwə la, ele be woana woanya nu tso gomekprəkpə siwo li na dəwəlawo la ənuti.

(d) Ganyawo

Ele be dətəwo, dəwəlawo kple wəfə habəbəwo nawə də asileasimee awə qədə təxə siwo ana be wəwə akəntə tso ganyawo ənuti bena woate ənu awə ga əjudə qədə nyuitə nu le HIV/AIDs. Dələle la dada me le wəfə dəwəfəwo.

(e) Amexəxə qə də me fe qədəwo

Dətəwo mawə naneke alo aqə mə na amexəxə qə dəme fe qədə si ahe vovototo dede ame me nuwənawo wəwə qə dəwəla siwo le HIV/AIDS də ləm alo wəfə fometəwo ənuti o.

Kpuiə ko la,

- mele be dətəwo nazi dəbialawo dzi be wəwə HIV/AIDS dodokpə

KPEDEƏUNYA II

DƏLƏLE LA XƏXƏ DZI ĐEĐE KPƏTƏ LE DƏWƏtsEWO

A. XEXEME GODOO tsE ĐOĐO CMÇW ĐE UU KPLE LAMETSIWO ÕUTI CMÇWÇDÜ

De HIV/AIDS dələle la kple dələle bubu siwo woxəna to asidede ameuu me le dənəkədziwo ta la, United States fe dəwəfə siwo kpa dələlewo nu tsitsi fe nyawo gəbə la (United States Centres for Disease Control and Prevention (CDC) yə takpekpe le fe 1985 me hewə qədə na xexeame godoo həna AIDS dələle la fe kaka dzi dəđe kpətə, kple enu tsitsi. Đəđo yeye sia qə kpe edzi zi gbütə be ele be wəwə xexeame godoo fe beləle na ame qəkui ənuti qədə siawo əjudə ku qə uu kple lümetsi əjudəwəwə le dənəkədzi fe sia qə na ame sia ame. Woawə qədə siawo əjudə vovototo mademadə ame me təe ku qə ame fe dələle la xəxə alo maxəmaxə ənuti. "Universal Precautions" qədə sia nye dələlea nu tsitsi fe mənu bəbəetə si əjudə woxəna na dənəwə ye sia yi to dələle si woxəna to uu me la nu tsitsi. "Universal Precautions" qədə sia lə nu siwo gəbəna la qə eme:

- beləle tsotsə na nu qədəwo (abe abuiwo kple nu qədə bubuwo ene) əjudəwəwə kpakple wo tsotsə fu gbe.
- asi kəkələ le dəwəwə əngə kple emegbe.
- akpoxənunuwo abe asiwuiwo, awuwo kple kakabotobiwo ene əjudəwəwə – ne wəle asi de ge uu alo ame fe lümetsi me (le kpəđəju me, abikəkə, vi dzidzi kple də wəwə na ame nuwənawo) beləle tsotsə na nu siwo fo uu kple lümetsi hafi atsə wo fu gbe.
- dəwənu siwo fo uu kple lümetsi la qədə alo wo dede atike siwo wua dələle la fe kutsetse me.
- beləle tsotsə na abadzivə siwo fo uu alo lümetsi la.

B. ĐOĐO TƏXƏWO TIATIA KPLE "UNIVERSAL PRECAUTIONS" tsE ĐOĐOWO KU ĐE DƏLƏLE LA tsE KAKA DZI ĐEĐE KPƏTƏ ÕUTI

Bednarsh, H.S. Eklund, K.J. "Infection control: Universal Precautions reconsidered", in American Dental Hygienists Association Access (Chicago; 1995) Vol.II No.1

Centres for Disease Control and Prevention (CDC) National Centre for HIV, STD and TB Prevention Division of HIV/AIDS Prevention: Preventing occupational HIV transmission to health care workers (updated June, 1999).

alo wu tefe etɔ́ (over three quarters of refugees are women).

Nɔnɔme eve siawo awɔe be woate ɲu axɔ HIV dɔléle la kabakaba wu. Le tefe siwo masɔmasɔ alo auawɔwɔ le edzi yim le la, auawɔlawo dɔa nyɔnuwo gbɔ akpa sesɛtɔe.

- Beléle tsɔtsɔ na HIV dɔlélawo zua nyɔnuwo kple nyɔnuvi ɖeviwo fe agba. Esia wɔnɛ be agba tena de wo dzi eye womekpa mɔnu wɔa do alo dea suku o.

- Nyɔnuwo fe kluvizuzu na ɲutsuwo, domenyinyi, nutɔnyenye kple alɔdodo nu fe sewo gɔmee nye be nyɔnu siwo xɔ AIDS dɔléle la, esiwo srɔwo ku to AIDS dɔléle la me alo esiwo gbɔ wofe fometɔwo gbe nu le de wofe AIDS dɔléle la xɔxɔ ta la mekpa gome le megbegaxɔxɔ fe akpoxɔnu kple gakpɔmɔnunyawo me o. Esia azi wo dzi be woadzra wofe nyɔnunyenye alo wo ɖokuiwo. Nenema kee nuwɔna siawo zia nyɔnuvi ɖeviwo hǔ dzi be woadzra wofe nyɔnunyenye de ga ta.

- Nugɔmekukuwo dee fia be nyɔnuwo tea ɲu xɔ AIDS dɔléle la wu ɲutsuwo vevitɔ le kɔfewo me ale wogbea nu le wo gbɔ heqea wo de aga. Nuwɔna sia gazia wo dzi be woadzra wo ɖokuiwo hafi anɔ agbe.

- AIDS dɔléle la gblɛa dɔ siwo nyɔnuwo wɔna la – esiwo ta woxea fe ɖo alo womedea dzesi o la. Le kpɔdɛnɛ me, nyɔnuwoe wɔa ɖokuisidɔ siwo ɲuti megbegaxɔxɔ kple lūmesɛ-me-nɔnɔ fe gomekpa kple akpɔxɔmu aɖeke mele o.

- Nyɔnu uɛe aɖewo koe kpɔa gome le megbegaxɔxɔ alo lūmesɛ-me-nɔnɔ fe gomekpa kple wɔnawo me le dɔwɔfewo.

- Zi gedɛ la, ɲutsuwoe nye ame siwo hea gbɔdɔdɔ bemalémaletɔe alo dzizizitɔe fe wɔnawo vɛ.

- Le go gedɛ me la wobuna be ɲutsuwo xɔ dɔléle la gedɛ to dɔ fomevi siwo wowɔna si zia wo dzi be woadɔ wo nɔvi ɲutsuwo gbɔ bemalémaletɔe la me.

- Ne mietsɔ ɲusɛ nɔamesi si le ɲutsuwo kple nyɔnuwo si la so kple wo nɔewo la, míakpɔ be ɲusɛ tɔxɛ le ɲutsuwo si be woawɔ HIV/AIDS dɔléle la nu tsitsi fe wɔnawo ɲudɔ, eye woado ɲusè ame bubuwo hǔ be woawɔ nenema.

hafi axɔ wo de dɔme o negbe dzaa de wɔjɔe de qɔdo sia fe mama 8 lia me;

- ele be dɔtɔwo nakpɔ gbɔ be dɔwɔwɔ yi dzi fūa vovototo dede ame me nuwɔna siwo ku de HIV/AIDS dɔlélawo ɲuti manɔmee.
- ele be dɔtɔwo nado ɲusɛ HIV dɔlélawo be woayi dɔwɔwɔ dzi zi ale si wole lūmesɛ me ko; kple
- ne edzɔ be dɔléle la te de AIDS dɔléla dzi ale gbegbe be magate ɲu ayi dɔwɔwɔ dzi o, alo ne edzɔ be wɔwɔ kpekpedeju de sia de fomevi ne do kpoe, kpe de mɔkeke nanae ɲuti gake wòglo la, ekema ahiū be woade asi le eŋu abe ale si wòle le dɔwɔwɔ fe sewo, vovototo mademade ame me fe sewo kple wɔwɔ de qɔdo siwo ku de dɔwɔlawo fe gomekpa kple blibo la me ɲuti ene.

(ε) Nutedeamedziwo kple Tohehe qɔdɔwo

Ele be dɔtɔwo nawɔ qɔdo tɔxɛ aɖewo siwo dzi dɔwɔlawo kple wo tefenɔlawo nawɔ ɖo ku de dɔwɔfe la fe nutedeamedziwo ɲuti. Ele be qɔdo siawo natɔ asi nu si ahe tohehe vɛ na dɔwɔla siwo wɔa vovototo dede ame me nuwɔnawo de HIV dɔlélawo ɲuti kple ame siwo dana le dɔwɔfe la fe se siwo ku de HIV/AIDS dɔlélea ɲuti la dzi.

(f) Ametayayla

Ele be nutsotso siwo ku de HIV/AIDS dɔléla aɖe ɲu le dɔwɔfewo la nano dɔwɔla ma fe kɔdzigbalɛgū me ko. Hafi asi naka nutsotso sia la, anye nu si dzi Dɔwɔfe si kpɔa Dɔwɔlawo fe Lūmesényawo Gbɔ fe Ɖodɔwo 171 lia si wowɔ le 1985 (Occupational Health Recommendations, 1985 (No 171) me kpakple dukɔa fe sewo kple nuwɔnawo da asi ɖo. Ɖoktawo qede koe ate ɲu akpɔ nutsotso sia. Nenema kee ne se de mo la ko hafi woate ɲu aɖe asi le nutsotso la ɲuti alo ne AIDS dɔléla la ɲuto lɔ.

(f) Dɔléle la xɔxɔ dzi qede kpɔtɔ kple asitɔtɔ le eŋu

Ele be dɔtɔwo nakpɔ gbɔ be dɔwɔfewo nye tefe dzadze siwo afɔku madzɔ le o. Gawu la, ele be woawɔ nu siwo wotsɔna tsia afɔkuwo fe dzɔdɔ nu la ɲuti dɔ (Universal Precautions), le kpɔdɛnɛ me, ele be akpoxɔnu nuwo dodo kple atike gbūtɔ siwo woawɔ na ame siwo dze afɔku la nano dɔwɔfea si. Be woakpe de amewo ɲuti le wofe agbenɔnɔ fe tɔtɔ me ta la, ele be dɔtɔwo nakpɔ gbɔ be kɔŋdɔm siwo ɲuti dɔ nyɔnuwo kple ɲutsuwo wɔna la nano dɔwɔfea, aɖanjuqdɔo xɔxɔ, beléle kple alɔdodo wɔnawo kple atikewɔfe suewo nano dɔwɔfe la. Ne edzɔ be dɔwɔfea fe lolome maɖe mɔ be efe asi nasu nu siawo dzi o la, ele be dɔtɔwo alo wofe habɔbɔ nabia alɔdodo tso dziqdu kple dɔwɔfe bubuwo gbɔ.

(i) **Dəwəfe Siwo me Dəwəlawo dea asi amegbetə fe uu kple Lūmetsi bubuwo me edziedzi:**

Le dəwəfe siawo me la, ele be dətəwo nakpə gbo be dəwəlawo katū xə hehe le Dəwəfe Si Kpəa Beléle Tsətsə na Ame Đokui Nyawo Gbo (Universal Precautions) ale be woanya nu tso ale si woawo dəe la ŋutu. Egahiū be woakpə gbo be yewowə dəe "Universal Precaution" dəwəfea fe sewo dzi pərəpəs eye dəwənu siwo ŋudə woawo la hū li hena afəkuwo nu tsitsi.

(h) **Nəfe Nyuiwo -**

Le dətəwo fe qədəwo wəwə kple dəwəlawo kple wo tefenəlawo me la, ele be woakpə gbo be yewona nəfe nyuiwo dəwəla siwo le AIDS də lém la. Esiawo dometə aqewoe nye, qədəwəwə də wofe dəwəwə ɣeyiɣiwo ŋutu, dəwənu təxə siwo ŋudə woawo, gədəmə xəxə fe mənukpəkəpə, kple dədəfe yiyi fe məkeke xəxə, dəwəwə ɣeyiɣi aqə ko kple tətərə yi də do me fe qədəwo.

(k) **Numədəqe -**

De havilələ fe gbəgbə ta la, anyo be dətəwo kple wofe habəbəwo nadə ŋusə wofe dəwəlawo be woawo wofe ŋutete hena HIV/AIDS dəlélé la mu tsitsi eye woatsə beléle na AIDS dolélawo le dəwəfəwo. Ele be woado ŋusə dəzədu də wəato mə də sia də fomevi si ahiū la dzi atsə tsi HIV/AIDS dəlélé la fe kaka nu. Habəbə me nəla bubuwo ate nu ado alə afədəqe siawo to gege də habəbə bubu siwo dea aqəju tso HIV/AIDS dəléléa ŋutu la me.

(i) **Alədodo Ametayayla wəna siwo ku də HIV Dəléléa siwo tsəa Iələnu fūa toa dodokpəwəwə kple aqənuxəxə wənawo me**
Ele be dətəwo, dəwəlawo kple wo tefenəlawo nadə ŋusə alədodo wənawo ana be dənəwo nakpə gome le aqənuxədə kple dodokpəwəwə wəna siwo ɖəkta adodeawo wəna la me.

(ii) **Đokuisidəwəlawo: -**
Ele be dətə siwo le ɖokuisidəwəfəwo la naku nya me eye ne ehiū la, woawo qədə də beléle tsətsə na AIDS dəléléa siwo le wofe dəwo me la ŋutu. Nenema ke wohiüe be woawo qədə təxəwo də AIDS dəléléa nu tsitsi hū ŋutu.

(iii) **Dutadukəwo fe Habəbəwo:-**
Ele be dətəwo kple wofe habəbəwo nadə ga atsə do alə duta dukəwo.

agblē ye sia yi elabena megbekpo aqəke mele ejutu na wo o. Le ɖokuisidəwo gome la, ne dəwəla ɖeka alo eve megali o la ana be dəwəfe la nagbū. Ne edzə be dətə la ŋutu xə HIV dəlélé eye wòdze də heku la, ga si wòtsə de də la te la yina də dəyəyə, beléle kple

kədzife me. Esia wəne be womegakpəa ga bubu dea də la te o, ale esia hea fenyinyi alo agbaɖuɖu və eye dəwəlawo kple dətə la fe fometəwo zua fukpelawo. Le kəfeme ɖokuisidəwəlawo gome la, beléle tsətsə na dənə la fe tete-de-ame dəzi wəne be efe fometəwo megatea nu dea agble o. Ale AIDS dəlélé la wəne be ameawo megatea nu dea agble o eye agblemenkuwo fe agbəsəsə də qəna kpətə. Le goawo kej me la, le gakpəmənunyawo gome la, ne ga megale vavam abe tsū ene o la, ɖokuisidəwəlawo kpea fu wu nenyə be nu siwo gbəna la do mo qə; asiwo megaqına tututu o elabena nuflelawo kuna (to AIDS dəlélé me) alo ga meganə wo si tututu o də ale si wole ga gbləm də AIDS dəlélé la dada kple beléle na ame ɖokui wəna siwo ŋutu wole ga gbləm də la ta.

OKULƏLE DƏ AIDS DƏLƏLE LA ƏU LE ƏUTSU ALO NYƏNUNYENYE GOME

əutsuwo kple nyənuwo xə AIDS dəlélé la ku də dəlélé la xəxə kple efe nu gbegblə ŋutu. Nyənuwo fe dzədzəmə tutuɖo wəne be wotea nu xə AIDS dəlélé la kabakaba wu ŋutsuwo. Nenema kee vovototo si le ŋutsuwo kple nyənuwo fe dzədzəmə tutuɖo dome la wəne be esesəna na nyənuwo be woade afə siwo axe mə na wofe HIV/AIDS dəlélé la xəxə.

Nyənu gedəwo kpəa teteqəto le gbədədə kple ganyawo gome ku də wofe srədəqe kple kadonyawo ŋutu. De esia ta la, wometea nu tia gbədədə mənu si nyo na wo la o, alo agbe nu qə le gbədədə bemalémalétəe gbo o. (Wozia wo dzi hedə wo gbo bemalémalétəe).

- əutsuwo fe ame dzi qədu le dəwəfəwo nana be wozia nyənuwo dzi hedə wo gbo akpa sesətəe.

- Kodədə nye mə siwo dzi AIDS dəlélé la kakana toe la dometə ɖeka. Le xexeame, godoo la nyənuwoe də ko wu. Ne ga mele dzila aqewo si o la, wo vi nyənuviwoe wogbugbəna le suku alo, wo vinyənuvi deviwoe wədəna də dəwəfe alo wədəna də hoteliwofe be woahə ga və na fome la.

- De nyənuwo fe agbalə manyamama ta la, wometea nu kpəa gome le AIDS dəlélé la nu tsitsi fe gbəfūdəqəwo kple wənawo me o. Agbalə manyamanya sia gbləa nu le nyənu gedəwo ŋutu wu ŋutsuwo le xexeame godoo (le dukə aqewo me la wole agbəsəsə la fe tefe eve)

- Nyənuwoe uuna tsoa tefe yi tefewo wu ŋutsuwo; ne mietsə wo kpe də deviwo ŋutu eye wona auasilawo fe xexləme alafə ɖeka də ene la nyənuwo

- o. Nenema kee wometea ḥu foa nu tso wofe kuxiwo ḥuti alo dɔléle la fe boblododo wɔnawo me o.

MUNU SIWO DOA DɔLÉLE LA XɔXɔ ðE ðGɔ LE DɔWɔLA AðEWO tsE HATSOTSO AðEWO DOME

Dɔ aðewo fomevi wɔwɔ nana be woxɔ AIDS dɔléle la kabakaba wu dɔ bubu aðewo wɔwɔ, togbo be dɔléle la xɔxɔ ku ðe amewo fe agbenɔnɔ ḥuti wu wofe dɔwɔnawo hū. Nu siwo gbɔna la nye wofe qewo:

- dɔ siwo wɔwɔ nana be woawɔ mɔzɔzɔ gedø, vevitɔ mɔzɔzɔ yi tefe didiwo tso amesrɔ kple ahiñviwo gbɔ.
- dɔwɔwɔ le tefe siwo tso abo eye hadomegbenɔnɔ wɔnawo meyia edzi le o. Le kpɔðeru me, kɔfe totroewo me afi si dɔyɔfewo hū mele la o,
- tefe siwo ḥutsuwo qedø (alo nyɔnuwo qedø) wɔa dɔ alo woawo mlɔa anyi le la.
- tefe siwo dɔwɔla la mate ḥu awɔ naneke le dɔléle la maxɔmaxɔ ḥuti le la o
- dɔwɔfe siwo ḥutsuwo so gbɔ le gake nyɔnuwo ya mede ha la o
- dɔwɔfe siwo me dɔwɔlawo kaa asi ameuu, vunuwo, amegbetɔ fe lūmetsiwo, abuidodo, abiwo kple AIDS dɔlélawo fe uu me, afi si womewɔa "Universal Precautions" tɔwo fe qodowo dzi le o alo wofe dɔwɔnuwo mebɔ ðo la o.

Miate ḥu atsɔ ame siwo menye yevudɔwɔlawo la kpe ðe nujɔði siwo ḥuti be míate ḥu akpɔ tefe siwo ame siwo mewɔa dɔ o la foa fu ðo le du gūme me kple susu be míade dzesi mɔ siwo dzi wotona xɔa HIV dɔléle la, alo tefe manɔsitɔwo, avasilawo, dɔ aðekɛ mawɔlawo kple ame manɔsitɔwo. Ame siwo ate ḥu atsɔ ḥutsu gbɔ dede aðo ðæe alo woazi wo dzi be woade ḥutsu gbɔ, vevitɔ nyɔnu vino siwo si srɔ mele o la,

DOKUISIDOWɔLAWO tsE HIAHIA VEVIVO:

Ele bɔbɔe be dɔkuisidowɔlawo nakpe fu tso AIDS dɔléle la fe metsonuwo me abe dziduðu dɔwɔlawo ke ene elabena gbū la, womate ḥu akpɔ gome le qodɔ siwo dziduðu wɔ ðe dɔwɔlawo fe lūmesē-me nɔnɔ kple hadomegbenɔnɔ fe beléle na ame ðokui me la o.

Evelia, elabena megbegaxɔxɔ fe akporɔnɔ aðekɛ meli na wo le ganyawo gome o. Etɔlia, elabena nenyè be woawo ḥuto mele dɔ gbɔ o la, dɔ la meyia edzi nyuie o; nenema ke wofe dɔ ate ḥu

5.3 DɔWɔLAWO KPLE WOtsE HABɔBɔWO

(a) Dɔwɔfe Sewo

Ele be dɔwɔlawo kple wo tefenɔlawo kple dɔtɔwo nawɔ qodɔ ðe ale si woawɔ se siwo wɔwɔ ðe HIV/AIDS dɔléle la nu tsitsi kple ale si woagbe nu le vovototo dede ame me nuwɔnawo wɔwɔ ðe HIV/AIDS dɔlélawo ḥuti le dɔwɔfewo. Wonjɔ dɔwɔfe fe se siwo ḥuti dɔwɔwɔ fe qodowo ðe Kpedoziny III lia ("Appendix III")

(b) Ðukɔwo, Habɔbɔwo kple Dɔwɔfewo fe Kpedozinyawo.

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawɔ ðe dukplɔse siwo ku ðe HIV/AIDS dɔlélawo xɔxɔ ðe dɔmè ḥuti la dzi. Ele be woadze agbagba be se siwo yewowɔ ðe HIV/AIDS dɔléle la nu tsitsi ḥuti kple beléle tsɔtsɔ na HIV/AIDS dɔlélawo la nanye nu si dzi ðukɔwo, dɔwɔlawo kple dɔwɔfewo katū da asi ðo.

(d) Nyanyanana kple Hehexɔxɔ

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawɔ qodɔ siwo le wo si kple qodɔ bubuwo kpakple dɔwɔnɔ siwo le wo si la ñudɔ le nyanyanana wɔnawo me tso HIV/AIDS dɔléle la ḥuti le dɔwɔfewo. Nenema ke wòle be woawɔ hehenana kple wɔna siwo anyo na dɔwɔlawo kple wofe fometɔwo eye woakpɔ gbɔ be nyanyanana wɔna sia nye esiwo ñudɔ wɔm wole atsɔ ðe nu me na dɔwɔlawo ku ðe gomekpɔkɔ si le wo si la ḥuti.

(d) Ganyawo

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawɔ dɔ asileasimee kple dɔtɔwo hena qodɔ tɔxewo wɔwɔ ðe ganyawo ḥuti be woate gu awɔ ga ñudɔ le qodɔ nyuito nu le HIV/AIDS dɔléle la dada me le wofe dɔwɔfewo kple habɔbɔwo me.

(e) Numedede

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawɔ dɔ kple dɔtɔwo kple wofe habɔbɔwo kple dziduðuwo hena numedede na amewo tso HIV/AIDS dɔléle la nu tsitsi kple beléle na ame ðokui wɔnawo ḥuti.

(ε) Amexɔxɔ ðe dɔmè fe qodowo

Ele be dɔwɔlawo kple wo tefenɔlawo nado alɔ kple ñusē dɔtɔwo le qodɔ siwo wɔwɔ ðe amexɔxɔ ðe dɔmè kple wɔna bubu siwo medena bubu kple vovototo HIV/AIDS dɔlélawo dome o la wɔwɔ dzi

(f) Seawo dzi wɔwɔ gbɔ kpɔkpɔ

õusẽ le dɔwɔlawo tefenɔlawo si be woayi nya siwo dzɔna le wofe dɔwɔfewo me vevitɔ wofe kuxiwo kple tohehenyawo me. Nenema ke, ne edzɔ be ame ađe wɔ vovototo dede ame me nuwɔna ađe de HIV/AIDS dɔlélala ađe ɣuti la, woatɔ eta na setɔwo.

(f) Hehenana

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nado hehenana wɔnawo de ɣɔgɔ le wo tefenɔlawo dome ku de wɔna siwo yia edzi le dɔwɔfewo de HIV/AIDS dɔlélawo ɣuti. Hehenana wɔma siawo afo nu tso HIV/AIDS dɔlélawo kple wo dzikpɔlawo ɣuti. Nenema ke wòle be woafɔ nu tso beléle si woatsɔ na wo kple ale si woanɔ agbee la ɣuti.

Dɔlélala ia xɔxɔ dzi qđe kpɔtɔ kple asitɔtɔ le eju

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwɔwo nawɔ ɣeka kple dɔtɔwo eye woafɔ nu na wo be woakpɔ gbɔ be dɔwɔfewo le dzadze. Nenema ke wohiū be woawɔ dɔwɔnu nyuiwo kpakple akpoxɔnu nuwo ɣudɔ eye woakpɔ gbɔ hũ be atike gbûtɔ siwo woawɔ na ame siwo adze afɔku la nanɔ dɔwɔfe la si. Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nalé ɣuku de nu siwo yia edzi le dɔwɔfe la si ana be dɔwɔlawo naxɔ dɔlélala kabakaba la ɣuti be woate ɣu ado qđo siwo anyo na dɔwɔlawo fe dedinɔnɔ wɔnawo la de ɣɔgɔ.

Ametayayla

õusẽ le dɔwɔlawo si be woate ɣu akpɔ alo ato wofe kɔdzigbalēwo me. Gake mele se nu be Dɔwɔlawo fe habɔbɔwo naka asi dɔwɔla ađe si le HIV/AIDS dɔ lém la fe kɔdzigbalēwo ɣuti o. Le gowo kenj me la, ne wole wofe dɔwɔlawo tefenɔlawo fe dɔdeasiwo wɔm la, ele be woawɔ de se siawo katũ dzi pɛrɛpɛ abe ale si woŋlɔe de Dɔwɔlawo fe Lûmesē-me-nɔnɔ qđo 171 lia me le fe 1985 me la ene (Occupational Health Services Recommendation, 1985 (No. 171)

Dokuisidɔwɔlawo

Ele be Dɔwɔlawo kple wofe Habɔbɔwo nana wofe wɔnawo nađo ɣokuisidɔwɔlawo gbɔ to ɣekawɔwɔ kple alədola bubuwo me. Nenema ke wòle be woado alɔ wɔna bubu siwo atsi HIV/AIDS dɔlélala fe kaka nu.

Dɔlélala ia xɔxɔ

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nađpɔ gbɔ be yewodɛ nu siwo nana be hIV/AIDS dɔlélala kakana de dɔwɔlawo fe hatsotso ađewo dome la qđ to ađaŋuŋxɔxɔ tso dɔtɔwo gbɔ me.

amewo me le dɔwɔfewo, edzia ɣutsuwo kple nyɔnunu fe sɔsɔminasɔe nyenye ɣuti kuxiwo de edzi eye wodzia ɣeviwo fe dɔ sesɛ wɔwɔ fe nyawo hũ de edzi. Kuxi bubuwɔe nye, egbl̄ea amegbetɔ fe asitsaga dome, tea lûmesē-me-nɔnɔ wɔnawo kple megbegawo ɣudɔ wɔwɔ nyui de to eye amewo fe dedinɔnɔ kple lûmesē-me-nɔnɔ le dɔwɔfewo fe vevinyenye dzi dɛna kpɔtɔna.

MO SIWO DZI DOLELE LA KAKANA TONAE

MɔNU GBADZAWO

Woxɔa AIDS dɔlélala ia le tefe siwo wodana le gakpɔmɔnu nyawo, hadomegbenɔnɔ kpakple dekɔnu fe sewo kple dukɔmevinyenye fe qđowwo kple dukplɔsewo dzi le. Le gakpɔmɔnu nyawo gome la, ahedada dzi wòtona, agbalémanyamanya kple vovototo dede ame me nuwɔnawo wɔwɔ de ahetɔwo ɣuti lae wɔnɛ be woxɔa dɔlélala ia. Nenema kee ahedada zia nyɔnunu dzi be woato mɔ de sia de fomevi dzi akpɔ wofe fometɔwo dzi to ɣutsuwo gbɔ dɔdɔ bemalémaletɔe fe wɔnawo me. Nu nyui maqumadu, afe nyui me manɔmɔnɔ kple bemalémalé na ame ɣokui nana be ame siwo xɔ HIV la xɔ AIDS dɔlélala kaba. Le hadomegbenɔnɔ kple dekɔnu nyawo gome la, sɔsɔminasɔe si menɔ amewo kple wofe dɔwɔhatiwo dome o lae kplɔa wo dea ame-gbɔ-dɔdɔ le dzizizi me wɔnawo me. Amewo fe nɔnɔme kple wofe nuwɔnawo hũ ate ɣu anye mɔnuwo dometɔ ɣeka siwo dzi woxɔa dɔlélala tonae. Woate ɣu axɔ HIV dɔlélala to abuidonu siwo ɣuti dɔlélala le la me. Eme kɔ hũ be atike vɔwo kple ahamuamewo ɣudɔ mawɔmawo de qđo nyuitɔ nu la ate ɣu ana be ame matsɔ beléle si dɔe la na efe gbɔdɔdɔnyawo kple abuidodo nuwɔnawo o.

Vovototo dede ame me nuwɔnawo wɔwɔ de HIV/AIDS dɔlélawo ɣuti wɔnɛ be HIV/AIDS dɔlélawo metea ɣu kɔa nu le wofe dɔlélala dzia o si wɔnɛ be dɔlélala kakana. Dekɔnuwo zizi de ame dzi si nana be amewo nagbe nu le nuwɔnɔ ađewo gbɔ la wɔnɛ be dɔlélala dzina de edzi le nutomewo kple duko la me siaa, Nu siawo nana be wometea ɣu wɔa qđo de nutomewo kple amewo ɣuti le HIV/AIDS dɔlélala fe wɔnawo me o.

Le dukɔmevinyenye fe qđowwo kple dunyahehe gome la masɔmasɔ nuwɔnawo, se dzi mawɔmawɔ, uɔnu dzɔdzɔe madrɔmadrɔ, kple qđo mawɔmawɔ de seawo dzi wɔwɔ ɣuti kpe de gome makpɔmakpɔ le habɔbɔwo kple wofe qđowwo me la katũ xea mɔ na amewo fe ɣɔgɔyiyi eye wòdea axa lûmesēmenɔnɔ nuwɔnawo. Le duko gedewo me la, tefe siwo dɔyɔfe nyuiwo mele o de ganyawo kple dɔwɔnuwo fe anyimanɔmanɔ ta la, wometea ɣu na beléle tɔxɛ si dze alo atsi dɔlélala kaka fe wɔnawo nu o. Le nyawo ta fofo me la, vovototo dede ame me nuwɔnɔ kple bubu mademadé amewo fe gomekpɔkpɔ ɣuti wɔnɛ be dɔwɔlawo xɔ dɔlélala eye wometea ɣu noa te de AIDS dɔlélala nu o. Elabena wometea ɣu wɔa AIDS dodokpɔ la, xɔ ađaŋuŋqđo, dɔyɔyɔ kple alədodo le wo ɣokuiwo si

siwo ḥutu dɔléle la mele o la ḥudu wɔwɔ me. Dɔhekui siawo kuna le atike siwo fua nu, atike sesē siwo qea qì kple dɔhekuiwo qà kpakple tsi fiefie ḥutidowawo me (Kpɔ Kpedejenya II)

AIDS DOLÔLAWO XEXLE WɔNAWO KPLE CMWCMOLAWO tsE CMWCMOLAWO

Le fe akpe eve fe nuuwuu la, ame siwo xɔ HIV/AIDS dɔlélea la fe xexlémee nye miliɔŋ 36 kple edzivawo. Xexlémé sia fe mama de akpa etɔ fe tefe eve (2/3) tso Sahara Afrika nutomewo. Ame abe xexlémé miliɔŋ 22 sɔŋ ku to AIDS dɔléle sia me; le fe 2000 fe yleti wuieveawo qede ko me la, ame xexlémé miliɔŋ etɔ (3) ku le xexeame godoo. Dɔléle la lɔ dukɔwo katū de eme: Le Sahara Afrika dukɔwo me la, deviwo kple ametsitsi siwo le HIV/AIDS dɔ lém la fe xexlémé wu miliɔŋ 25; le Asia la wowu miliɔŋ 6, le Latin America kple Caribbean la, wode miliɔŋ 2; le Amerika fe Dziehe gome la, (North America) esuso vie wòade miliɔŋ qeka; (1) Le Yetodofe Europa la, (Western Europe) woanɔ abe miliɔŋ afū ene; (half a miliɔŋ) le Yedzefo Europa kple Asia fe titina la (Eastern Europe and Central Asia), anɔ abe akpe 750 ene; eye le Afrika fe Dziehe (North Africa) kple Middle East la, anɔ abe akpe alafa atɔ (500) ene.

Togbɔ be mɔ siwo dzi wotona xɔa dɔléle la ato vovo hū la exɔxɔ le dzidzim de edzi le dukɔwo katū me. Ne mielé ḥku de ame siwo ku to AIDS dɔléle la me le Afrika, vevitɔ wofe agbɔssɔ kple dɔléle la fe nugbléfewo ḥutu la, eme ko be: va se de fe 2010 me la, ame eve tso ame xexlémé alafa qeka de sia de (2%) si tso dukɔ blaeve-vɔ-asieke (29) aqewo me siwo, le AIDS dɔ lém la fe xexlémé made miliɔŋ blaatɔ (50) le tefe siwo AIDS dɔléle la mebɔ qo o la. Nyɔnu alo ḥutsunyenye kple fe si amewo xɔ la fe kuxiwo hū li elabena le dukɔ gedewo me la, nyɔnuwo xɔa dɔléle la kabakaba wu ḥutsuwo, le Afrika dukɔwo me la, AIDS dɔléle xɔla yeyewo katū fe xexlémé afū alo wu nenema gɔ hū nye nyɔnuwo. Le tefe gedé la. dɔléle sia xɔlawo xɔna tso fe wuiatɔ (15) va se de fe blaene-vɔ-asiekɛ(49). Ale ame siwo ḥutu ḥusé le be woawɔ dɔ akpe de wofe fometɔwo, kple nɔvi nɔviwo ḥutu eye woado dukɔ la fe gakpɔmɔnu nyawo de ḥgo la fe wɔfewo le bubum.

ILO fe numedjedewo qo kpe edzi be dɔwɔlawo fe xexlémé miliɔŋ blaeve (20) sɔŋ le xexeame godoo xɔ HIV/AIDS dɔléle sia. Le tefe siwo HIV/AIDS dɔléle la bɔ qo vevie la, wobui be va se de fe 2020 me la, dɔwɔlawo fe xexlémé le dukɔ siwo me dɔléle la bɔ qo la anɔ abe alafa qeka fe mama 10 kple 30 (10% and 30%) ko ene. Ne wotsɔ nɔnɔme sia sɔ kpakple tefe siwo AIDS dɔléle la mebɔ qo o la, devi miliɔŋ wuiene (14) sɔŋ bu wo dzilawo dometɔ qeka alo eveano katū to AIDS dɔléle la xɔxɔ me. Esia azi wo dometɔ gedewo dzi be woadzudɔ sukuude ahayi dɔ di ge awɔ boŋ eye wɔana be deviwo fe dɔ sesē wɔwɔ nagado fiɛvo de edzi. HIV/AIDS dɔléle la gbléa nu gedé le dɔlélawo kple wofe fometɔwo kple dukɔ blibo la ḥutu. Emetsonuwo, hea fukpekpe gedé dana de dɔnɔ ḥutime siwo nye deviwo kple tsitsiawo siaa la dzi. Dɔléle la qea eðokui fiana le xexeame godoo fe dɔwɔwɔ me le mɔ vovovowo dzi ale: egbléa dɔwɔwɔ me, edea vovototo

(k) **Alədodo ametayayla wɔna siwo ku de HIV dɔléla siwo tsɔa lɔlɔnu fūa ton a dodokpɔwawo kple aðaqñuxɔxɔ wɔnawo me.**

Ele be dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo nawa dɔ kple dɔtɔwo abe ḥusé dodo kple ametayayla kple aðaqñuxɔxɔ wɔnawo ene tso HIV/AIDS dɔléle la ḥutu.

(o) **Dutadukɔwo fe Habɔbɔwo**

Ele be dɔwɔlawo fe habɔbɔwo nana ñekawawo tɔxε aqde nanc dukɔwo dome le dɔwɔfewo, nutomegūwo kple wofe habɔbɔ siwo le xexeame godoo la dome eye woade nu me na amewo tso HIV/AIDS dɔléle la ḥutu le xexe blibo la me. Nenema kee wòle be wòafu nu tso gomekpo kɔ si le dɔwɔlawo si ḥutu le wofe boblododo wɔnawo me.

6. HIV/AIDS DOLÔLE LA NU TSITSI TO NYANYANANA KPLE HEHENANA WɔNAWO ME

Nyanyanana kple Hehenana wɔna siwo ayi dzi le dɔwɔfewo la le vevie hena dɔléle sia fe kaka nu tsitsi. Nenema ke wòagakpe de dɔwɔlawo ḥutu be woate ḥu awɔ dɔ kple HIV/AIDS dɔlélawo. Hehenana adodoea ate ḥu akpe de dɔ sia lélawo ḥutu be wo no ñokuwo be womaxɔ HIV/dɔléle la o. Gawu la, hehe kple nyanyanana wɔnawo ate ḥu aqde dzitsitsi qà le ame me, atsi vovototo dede ame me nuwɔnawo nu eye dɔ fe akpo dzi tsitsi ḥutu kuxi siwo dɔléle sia hena vaa dɔwɔfewoe la dzi hū aqde kɔtɔ. Ne eva eme alea la, ekema tɔtɔ vavu gedewo ava amewo fe agbenɔnɔ kple nuwɔnawo me.

Be woate ḥu akpɔ alədodo nyuitɔ tso ame sia ame si tsɔ de le HIV/AIDS dɔléle sia fe nya me gbɔ la, ele be woawɔ dɔdɔwo de aðaqñuxɔxɔ tso dzidquwo, dɔtɔwo kple dɔwɔlawo kple wo tefenɔlawo gbɔ ḥutu.

Ele be nyanyanana kple hehenana wɔnawo nanc anyi le mɔ vovovowo nu, ke menye le agbalenɔŋɔ kple adzɔge nusɔsrɔwo me qede ko o.

Ele be le wɔna siwo wɔwɔ me la, woalé ḥku de fe si amewo xɔ, wofe nyɔnunyenye kple ḥutsunyenye, wofe gbɔdɔdɔnyawo, hadomegbenɔnɔwo kple dɔwɔlawo fe agbenɔnɔ le wofe nutomewo me la ḥutu. Ele be bubume siwo dzi woka qo la nana hehe kple nyanyanana wɔna siwo. Sɔhewo kple HIV/AIDS dɔlélawo fe hehe nana wo hatiwo hū nye mɔ nyuitɔwo dometɔ qeka si dzi woato awɔ dɔdɔ siwo ḥudɔ nywie.

6.1 NYANYANANA KPLE SIDZEDZE NU ðUTI BOBLODODOWO

(a) Ele be Nyanyanana ḥutu dɔdɔwo nac boblododo wɔna siwo ku de HIV/AIDS dɔléle la qede qà ḥutu wɔnawo de me, le nutome suewo, gūwo kple

dukɔ blibo la katū me godoo. Ele be boblododo wɔna siawo nađe ale si HIV/dɔléle la wɔna dzea ame dzii la agblɔ. Le kpɔđenju me mɔ si dzi wotona xɔnɛ kple esiwo dzi wometona xɔnɛ o la. Nenena ke wòle be wɔnawo nanya vɔvɔ dà le HIV/AIDS dɔléle la ɔuti, ahakɔ ale si woate ɔnu axe mɔ na exɔxɔ la ɔuti, afo nu tso dɔlélea dada ku ñe atike siwo ɔjudɔ wowɔna, kuxi siwo dɔlélea hena va ame dzii kpakple mɔnukpɔkɔ siwo li ku ñe beléle tsotsɔ na AIDS dɔlélawo alɔdoamenyawo kple dɔlélea dada fe dɔđowo ɔuti.

- (b) Ne woate ɔui la, ele be nyanyanana wɔnawo, nusɔsrɔ tso HIV/AIDS dɔlényawo ɔuti kple boblododo wɔnawo nađe nu esiwo li xoxo la me. Nenema ke woatu wo ñe se kple dɔđo siwo kplɔ dɔwɔwɔ le dukɔ me kpakple dedinɔnɔ, lumesēmenɔnɔ kple tsitretsitsi ñe ame ɔnu nuwɔnawo ɔuti dzi.

6.2 HEHENANA WɔNAWO

- (a) Ele be woatu hehenana dɔđowo ñe numedzodzro si dɔtɔwo kple dɔwɔlawo kple wo tefenɔlawo wɔ la dzi eye ne ehiū la woawo numedede siawo kple diziđu kple alɔdola bubu siwo nya nu tso HIV/AIDS hehenana, adanjuđodo kple beléle wɔnawo ɔuti. Ele be mɔ nu siwo dzi woawo wɔna siawo toe la nanye nu si me ame sia me akpɔ gome le la.
- (b) Ele be woalé ɔku ñe hehenana wɔna siwo yia dzi le dɔwɔwɔ ɔyeiyiwo me la ɔuti. Nenema ke wòle be woawo hehenana nu siwo ɔjudɔ dɔwɔlawo awɔ la hà. Le tefe siwo nufiafiawo yia edzi le la, ele be woabu nusɔsrɔ siawo abe dɔwɔwɔ fe akpa ađe ene.

(c) Le tefe siwo wohiū le la, ele be wɔnawo:

- nalo wɔna siwo akpe ñe amewo ɔnu be woate ɔnu ade dzesi wofe kuxi siwo vaa wo dzi wotɔxewotɔxee alo abe habɔbɔ me nɔlawo ene. Nenema kee wòle be wɔna siawo nakpe ñe wo ɔnu be kuxi siawo dzi nađe kpɔtɔ to tamedođo, dzedođo wɔnawo kple hehenana wɔnawo, ku ñe dɔléle la nu tsitsi kple adanjuđodo wɔnawo me.
- nate gbe ñe wɔna siwo ana woaxɔ dɔléle la kaba kaba kple mɔnu bubu siwo dzi woato axɔ dɔlélea la, dzi Le kpɔđenju me abe dɔwɔlawo fe dɔwɔwɔ tso tefe yi tefe si wɔnɛ be dɔwɔla ađewo tea ɔnu xɔ HIV dɔléle la kabakaba;
- nana nyanya amewo tso HIV/dɔléle la xɔnɛ to abuidodo kple mɔ siwo dzi woate ɔnu atsi dɔléle la nu ato nu;
- nado numedede wɔnawo ñe ɔgo le dziduđuwo, dɔtɔwo kple dɔwɔlawo fe habɔbɔwo dome kple dukɔ siwo fo xlū wo nɔewo

KPEĐEōUNYA I

DɔLÔLE LA KPLE EMETSONUWO ɔUTI KɔKɔ.

- Nyatefenyawo tso HIV kple AIDS dɔléle la ɔnu.

Woxɔa HIV dɔlekui si naa AIDS dɔléle la to amegbeto fe lūmetsiwo me – vevitɔ to uu, lūmetsi si dona le ɔutsuwo me, tsi si dona le nyɔnuwo fe nyɔnume kpakple notsi me. Nugɔmekuku do kpe edzi be dɔléle la xɔxɔ toa mɔ ene mu ale; ɔutsu alo nyɔnu gbɔđɔđo bemalemalé na ame ɔkuitoe, (esi bɔ wu) to AIDS dɔléla fe uu dodo na ame me, le kpɔđenju me, ne wođe AIDS dɔléla ade fe ɔutinu ade de ame bubu me la, alo ne wɔwɔ abui siwo wodo na AIDS dɔléla ɔuti dɔ na ame bubu kple nu ɔđe bubuwo; vinɔđome fe dɔléle la xɔxɔ tso dadaa gbɔ le dɔme alo le edziyi kple le nonayi. Womexɔa HIV/AIDS dɔléle la to tete ñe HIV/AIDS dɔléla la ɔuti qđe ko me o. Nenema ke womexɔne to dɔnɔ la fe kpekkekpe, nyenyɛ kple nu gbugbɔ ne me o, womexɔne to afɔdzi kple tsilefe ɔkɔ ɔjudɔ wɔwɔ kple dɔnɔ la me o, womexɔne to efe nuđunuwo abe gatsi, kɔpu kple nuđugbawo ɔjudɔ wɔwɔ me o, alo to nu siwo wòđu sussɔ la ɔdu me o, Nenema kee muwo kple nudzodzoe siwo ɔua ame la mekakan o.

HIV dɔhekui la nana be asrafo siwo le amegbeto fe lūme hewɔa aña kple dɔhekuiwo la gbɔđɔnɔ ale gbegbe be wometea ɔnu wɔa ɔusē o. Ame si xɔ HIV/dɔléle sia la, ate ɔnu aŋo agbe fe ewo sɔŋ alo wu nenema. Le ɔyeiyi siawo me la, dɔléle la mafia dzesi ađeke o togbɔ be dɔnɔ la ate ɔnu aŋo dɔléle la kakam ñe ame bubuwo dome hū.

AIDS dɔléle la fe dzesi gbūtɔ ađewo nye: qđedidteamenju madzudzɔmadzudzoe, kpetadede, ɔjudzadɔ (fiva) nujɔŋjɔ be kabakaba, amea azu wodzoe, kpekkekpe, ɔutssetsɛ aŋo ɔuti wɔm na amea edziedzi, ɔutilū fe dzouuuu, abiwɔnume, kɔtoto ñe kpefekpefewo. Ne edzɔ alea la, dɔléle bubuwo abe abinɔđomedɔ, susu kple dzimefu gū fe dzoxɔxɔ, fafadɔ kple kpedɔ (Tibi) dɔlélewo ene akpɔ ɔusē ñe amea dzi. Togbɔ be dɔléle siawo aŋo yiyim aŋo gbɔgbɔm hū la, AIDS dɔléle la va wua ame la mlɔeba. Wole nugɔmekukuwo wɔm tso dɔléle la fe atike ɔuti gake womekɔ ñeke kɔ hađe o. Antiritrovira tikewo li si nana be dɔléle la dzi qđena kɔtɔna eye dɔnɔ la fe agbe didina ñe edzi vie; ke hū la atike siawo xɔ asi ɔuto eye dɔnɔ gedewo metea ɔnu flene o gake tɔtɔ gedewo le vavam.

ɔusē mele HIV dɔhekui la ɔnu o; nɔnɔme ađewo me ko wòtea ɔnu wɔa ɔusē le. Ete aŋo gena ñe ame fe ɔutilū me to tefe siwo tsinu le la gake mate ɔnu ato ɔutilū fe tefe si abi ađeke mele la o. Be woatsi dɔléle sia nu la, ele be woakpɔ gbɔ be woxe mɔ na dɔhekui sia, le kpɔđenju me, to kɔŋđom ɔjudɔ wɔwɔ le gbɔđɔđo me alo beléle na ame ɔkuitoe nuzazūwo ɔjudɔ-wɔwɔ abe asiwuiwo, kakabotobiwo (ne ehiū la) tɔnui kple nuđaqđe

9.8 DOWOLAWO KPLE WOtsE tsOMETOWO tsE KPEKPEDEõU WONAWO

- (a) Ku ñe dólélea fe nónome ñuti la, ahiú be woawo qodo de kpekpedeñu nana dówolawo fe wónawo ñuti alo woado aló dówola siawo fe fometowo. Woawo esia to aðanuñxoxo tso dówolawo kple wo tefenolawo gbo. Woate ñu agawo esia to ñekawawo kple dziduñuwo kple alodola bubuwo ku ñe wofe ñutete kple hiahiúwo ñuti.
- (b) Ele be wóna siawo nade dzesii be nyónuwo konue kpaa AIDS dólélawo dzi le goawo kerj me. Ele be woade dzesi nyónu funowo fe hiahiúwo. Ele be woade dzesi ñevi siwo bu wo dzilawo dometó ñeka alo eveawo katú to HIV/AIDS dóléle me la fe nuhihiúwo. Zi gedé la, ñevi siawo dzudzoo suku dede alo wozia wo dzi be woawo dó si wóna be wodzea hadede kple ñutsuwo alo nyónuwo le gbodonyawo me. Woawo wóna siawo le dówafewo alo dówafe siwo ado alo wóna siawo alo woabia tso dówafe bubu ade si be wòakpó wóna siawo gbo.
- (c) Kpekpedeñu nana fometowo fe wóna siawo aló nu siwo gbóno la ñe eme:
- mōkeke nana
 - ame kpekpe hena nyanyanana kple hehexoxo wónawo
 - ame qodo de alododo habobewo kple ñokuisi habobewo gbo
 - kpekpedeñu nana dówolawo fe fometowo bena woakpó do bubu na dówolawo alo efe fometowo nenye be dó la magblé sukudede me na ame la o.
 - qodo tóxewo abe alododo ame la ñe sukudede, efe asinudo sukudede kple dësësrõ, abe kpekpedeñu nana ñevi siwo dzilawo dometó ñeka alo eveawo ku to AIDS dóléle la me la ene.
 - ñekawawo kple alodola bubuwo kple nutome habobewo kpakple suku siwo dem dówola siawo fe viwo le la.
 - kpekpedeñu nana le ganya kple nu bubuwo me.
 - ganyawo dzi kpakpó ku ñe dóléle la kple fometowo fe hiahiúwo ñuti.
 - nyanyanana tso dóléle la fe sewo, aðanuñqodo kple kpekpedeñu nana ñuti.
 - kpekpedeñu nana le se siwo, ku ñe dóléle la kple ku fe nyawo me, le kpakpó me ganyawo ku ñe dólélea, domenyigbalé ñejlé kple domenyilawo fe qodo ñuti.
 - kpekpedeñu nana fometowo ku ñe megbegawo xéxé kple dówafe nyawo ñuti.
 - dówola fe gaxoxo do ñgo na fetuxayi fe qodowo.
 - fometowo qodo de senyalawo kple lúmesé me nóna dówafewo alo wo qodo de dó siawo wólawo gbo.
- kple le nutomegúwo dome;
- nado HIV/AIDS dóléle la fe numedede wónawo ñe ñgo le wóna siwo dziduñuwo kple dówafewo kpakple dówolawo fe habobewo fe wónawo le asinudo hehexoxo la me;
- nado boblododo wóna siwo wowona na sohedorwolawo kple nyónuwo la dome;
- nate gbe de mō siwo dzi nyónuwo toná xóna HIV dóléle la kabakaba la dzi kple mō siwo dzi woato atsi dóléle la xéxé nu; (Kpó mama 6.3)
- woado kpe edzi be womate ñu axó HIV dóléle la to tete ñe HIV dóléla ñuti me o eye mele be woatsri alo agbe nu le HIV dólélawo gbo o, ke boj woado aló wo axó wo ñe hame le dówafewo;
- naðe nu me na dówolawo tso ale si dóléle la gbodzona lúme na dóna la ñuti eya ta ehiú be dówola bubuwo nakpó nublanui na HIV/AIDS dólélawo ale be womawo vovototo dede ame me nuwónawo ñe wo ñuti o;
- nana ménukpókpo dówolawo be woade wofe seselelúme agblo tso HIV/AIDS dóléle la ñuti eye woadzro eme hú,
- nafia ale si dówolawo (vevito kódzidowolawo) awo "Universal Precautions" fe beléle na ame ñokui dówánuwo ñuti dœ la;
- nana hehe tso ST1 kple kpedé (Tibi) nu tsitsi ñuti, menye ñe esi dóléle siawo nana woxóna HIV/AIDS dóléle la ñede ta ko o, ke boj ñe ale si wotea ñu daa dóléle siawo si ana be dówolawo nano lúmesé blibo me be womate ñu axó dóléle la o la tae;
- nado dzadzényenye kple nu nyui ñudu nyawo ñe ñgo;
- nado beléle na ame ñokui le gbodobô nyawo me kple afodofe fiafia tso ñutsuwo kple nyónuwo fe kónjóm ñudawawo nyawo ñe ñgo;
- nado ñusé amewo fe hehenana wo nœwo kple ñokusi hehenana wo nœwo me;
- nakpó gbo be wolé ñku ñe HIV/AIDS hehexoxo wónawo ñuti, dzro wo me, ahawo tötö siwo ahiú la edziedzi.

6.3 WỌNA SIWO NYE ỌUTSUWO ALO NYONUWO ỌDEDE KO TỌ

- (a) Ele be wọnawo katú naku de nyonuwo alo ọutsuwo ọde ko ọuti. Nenema ke wòaku de dzotsofe kple gbədədənyawo hũ ọuti. Ke wona siawo lo numedede si afo nu tso nyonuwo kple ọutsuwo ọuti wotəxewotəxee le wona vovovovo me ku de ale si dəlélea gbléa nu le nyonuwo kple ọutsuwo ọuti la wotəxewotəxee.
- (b) Ele be nyanyanana wona siwo woawo na nyonuwo la nađe nu me na wo ku de ale si woxoa dəléle sia kabakabae la, vevitó ọetugbiwo.
- (d) Ele be hehenana wònawo nakpe de ọutsuwo kple nyonuwo siaa ọuti be woase vovototo si le wo ame eveawo dome la gome eye woawo de se siwo kpló wo la dzi. Ele be numedede de sia de nafo nu tso amexəxó de də me, ọutasēnuwo wѡѡ de ame ọuti, fuđename le gbədədənyawo me kple nufiajia fomevi vovovo si ame kpóna la ọuti wotəxewotəxee.
- (e) Ele be wònawo nakpe de nyonuwo ọuti be woase gomekpkpó si le wo si le dəwəfewo kple tefe bubuwo la gome, nu si ado ọusé wo be woatso beléle tóxé na wo ọokuivo.
- (ε) Ele be hehe siwo woana ọutsuwo la nana woade dzesii be yewoate ọu axo dəléle la bəbəe, be woate ọu anya afədofe siwo woato hena dəlélea dodo kpó. To esia me la woanya wofe dədeasi hena HIV/AIDS dəlélea nu tsitsi
- (f) Ne wѡѡ qodoawo de nōnōme nyuitó nu la, ele be AIDS dəléle sia nu tsitsi fe wònawo nalo ọutsu siwo dəná wo havi ọutsuwo gbo la de eme. Woawo qodo siawo to ađaŋuχəxə tso dəwəla siawo kple wo tefenəlawo dzi.

6.4 ỌEKAWỌWCWAMESE ME CNCN DODO ỌGỌ WỌNAWО

Ne aŋo bəbəe la, ele be woatso hehenana wònawo ade lūmesē me nōnō dodo de ọgo wònawo me. Le kpədəju me abođatutu (si nye gbədədə akpasesētəe) ọedjiteameju kple vidzidzinyawo le dəwəfewo. Ađaŋuđoha alo lūmesē me nōnō kple dedinənə habəbə siwo le dəwəfewo la fe dədeasi wònnye be wòade nu me na dəwəlawo, ahana hehe wo tso HIV/AIDS dəléle la ọuti. Ele be wona siawo nađe nu me na amewo ku de dəléle sia xəxə to abui siwo gudə wѡѡ na AIDS/dəlélawo la ọudə wѡѡ me me. Nenema ke wòle be wòade nu me na amewo be ahamuamewo kple atike vѡѡ ọudəwѡѡ awəe be ame nānō agbe tovo si ana be wòate ọu axo HIV dəléle la bəbəe.

6.5 WỌNA SIWO AHE TCTRC VA AMEWO tsE AGBENCN ME

- (a) Ele be woana hehe nyuitó kekeake dəwəlawo si awəe be dəléle la dzi ọde ko kpətə nānō bəbəe eye ne ehiú la woama kəŋdəm siwo ọudə ọutsuwo kple

9.4 DEKAWỌC KPLE ỌOKUISIDCWALAWO KPLE NUTOME HABƏBƏWО

Ne ehiú la, ele be dətəwo, dəwəlawo fe habəbəwo kple lūmesēdəwəlawo nakpó gbo be yewođo ọokuisi habəbəwo de dəwəfewo alo woادو dəwəla siwo xə HIV/AIDS dəléle la de ọokuisi habəbə kple habəbə siwo doa ala wònawo le nutome suewo me.

9.5 GOMEKPOKKPO

- (a) Ele be dziduđuwo, to numedzodzro kple wofe dəwəhati bubuwo me la nakpó gbo be gomekpOKKPO si dəwəlawo kpóna le dukəa fe dukpləsewo nu la nanye nu si me HIV/AIDS dəlélawo kple də bubu lélawo nakpó gome le səsəe. Ele be woadi gomekpOKKPO fe mənu bubuwo, vevitó ku de HIV/AIDS dəléle la ọuti.
- (b) Ele be dətəwo, dətəwo kple dəwəlawo fe habəbəwo nabia tso dziduđu si be wѡѡ qodo tóxéwo de dəwəla siwo le HIV/AIDS də lém la fe gomekpOKKPO le wofe fetuxəxə nyawo me.

9.6 GOMEKPOKKPO LE MEGBEGANYAWO ME

Ele be dziduđu, dətəwo kple dəwəlawo fe habəbəwo nakpó egbo be yewođo siwo hiú la de dəwəla siwo le HIV/AIDS də lém la kple wofe fometəwo ọuti. Le esia wѡѡ me la, woakpó egbo be womede HIV/AIDS dəlélawo kple wofe fometəwo le dedinənə kple gomekpOKKPO siwo le megbegaxəxə fe qodo siwo le dukə la si la me o. Đodo siwo ala dəwəlawo kple wofe fometə siwo wobu be woxo HIV/AIDS dəléle la de eme.

- (c) Ele be də bubu lélawo kple HIV/AIDS dəlélawo siaa nakpó gome le gomekpOKKPO qodo siawo kple wònawo me səsəe.

9.7 VOVOĐEDE KPLE AMETAYAYLA

- (a) Ele be dziduđuwo, ọokuisidəwəfe siwo kpəa amewo fe dedinənənyawo gbo kple dətəwo nakpó egbo be nya siwo ku de ađaŋuđodəwo, dəléle, dəyəyə kple gomekpOKKPO ọuti la nānō yayla abe dəyəyə fe nya siwo ku de dəwəla siwo le HIV/AIDS də lém ọuti la ene. Woawo esia wona katú abe ale si wođo kpe edzi le Dəwəfe Si Kpəa Dəwəlawo tse Lūmesēnyawo fe Kpedozinyawo 171 lia, le fe 1985 me la ene (Occupational Health Services Recommendation, 1985 (No.171)).

- (b) Ele be ame bubuwo abe megbedelawo kple dədzikpOKla siwo le megbeganalawo fe dəwəfe kple dəwəfewo ene la nakpó egbo be nutsotso siwo ku de dəwəla siwo le HIV/AIDS də lém la ọuti la le yayla abe ale si wòle le dəléle bubuwo gome hũ la ene. Esia nye nu si dzi ILO fe qodo siwo ku de beléle tsotsə na nujlodji siwo ku de dəwəlawo ọuti la da asi qo.

HIV/AIDS dō lém la. Habəbə siawo ate ḥu anye ḫayə habəbə alo manye ḫayə habəbə o.

- woado aqanu na dəwəla si le HIV/AIDS dō lém la be wòakpə efe ḫəkta alo ḫəkta bubu aqə nenye be ḫeke mele eya ḥutə si o, be wòadəe kpə, ahada dō nə, nenye be womele gbe dam le eju xoxo o, alo woakpe qe HIV/AIDS dələla ḥu be wòakpə ḫəkta si ada gbe le eju nenye be ḫeke mele esi xoxo o la.

(c) Ele be dətəwo nana yeyiyi dəwəla siwo le HIV/AIDS dō lém la be woaqakpə wofe ḫəkta kple aqanuqolawo abe ale si wòle le dukəa fe qodowo me la ene.

(d) Ele be dəwəla siwo le HIV/AIDS dō lém la nakpə gome le aqanuqdəo wənawo me femaxee ku qe ḥutuwo alo nyənuwo fe hiahiū vovovovo ḥu. Anyo be dziqdu, dəwəlawo kple wofe habəbəwo kpakple alədola bubuwo nəwə qeka aqə dəwəfe siwo ana aqanuqdəo siawo təgbə.

(e) Ne wobia tso wo si la, ele be dəwəlawo tefenəlawo nakpe qe dəwəla siwo le HIV/AIDS dō lém la ḥutu be woaxə aqanuqdəo.

(ε) Ele be aqanuqdəo wənawo naqə nu me na dəwəlawo tso gomekpəkpə si le wo si le dukəa me ku qe dumevi fe dedinənə kple megbegaxəxə nyawo, dəwəwə qodowo, asinudəwəwə siwo akpe qe dəwəla siwo le HIV/AIDS dō lém la ḥu be woate ḥu anə agbe.

(g) Ne edzə be dəwəla aqə xə HIV/AIDS dələle le efe dədeasiwo wəwə me la, ele be dətəwo nana yeyiyi dəwəla la be wòadəxə aqanuqdəo tso dələle la ḥu.

9.3 KPLE LAMESE ME CΝCΝ WOAWO

(a) Dətə aqəwo ate ḥu akpe qe dəwəlawo ḥu be woakpə HIV/AIDS dələle fə atike si woyəna be, antiritrovira (antiritroviral drugs) la, Le tefe siwo ḫayəfəwo le dəwəfe la la, ele be woawə də asileasime kple dziqdu kpakple alədola bubuwo katü kpakple ḫayəfe gū bubuwo hena HIV/AIDS dələle la nu tsitsi kple edada eye woana kpekpedəju HIV/AIDS dələlawo hū.

(b) Le dədada wəna siwo me la, ele be woana antiritrovira-tike dənəwo be wəađe dələlea fe vevesesewo dzi akpətə. Woado aqanu na wo tso nu siwo woadu la ḥutu eye woana nuqdu mawo fe qəwo hū wo eye woate gbe qe tamebubu fūu dzi qəde kpətə dzi kple dələle siwo woxəna bəbəe tso ame bubuwo gboe, le kpədəju me abe kpədə, (T.B.) kple dələle siwo woxəna to gbədədə (STIs) me la ene la dzi na wo.

nyənuwo awə wotəxəwotəxə le gbədədə yeyiyiwo me la na dəwəlawo.

(b) Ele be woana hehe amewo tso dələle siwo woxəna to gbədədə me (ST1) kple kpədə si woyəna be" (Jibi") la dada ḥutu kaba. Nenema ke wəhiū be woado aqanu na wo tso beléle na ame qokui ku qe abuidodo wənawo ḥutu alo woana nyanya amewo tso tefe si woado abui le la ḥutu.

(c) Le nyənu dziqduqduwəla siwo hiū ga vevie gome la, ele be woana hehe si akpe qe wo ḥutu be woawə də kuklui bubu siwo ahe ga ve na wo la.

6.6 WCNA SIWO YIA DZI LE NUTOMEWO ME

Ele be dətəwo, dəwəlawo kple wo tefenəlawo nado ḥusē wəna siwo fiaa nu tso HIV/AIDS ḥutu la fe ḥayiyi le nutomewo me, vevitə le sukuwo me. Be amewo nate ḥu aqə wofe susu agbə tso dələlea ḥutu la, ele be woado ḥusē nutometəwo be woatsə dzo qe wəna siwo ana hehe amewo tso AIDS dələle la ḥutu le nutomewo me la ḥutu. Nenema ke wəna siwo ado dəwəla siwo le HIV/AIDS dō lém la hū fe dedinənə-nyawo qe ḥgo be vovototo dede ame me nuwənawo wəwə qe wo ḥutu dzi naqə kpətə. Ele be woawə wəna siwo asileasimee kple dəwəlawo fe kpədəju siwo le nutomea me la.

7. HEHENANA

Ele be hehenana wənawo nanye esiwo me ameha vovovo siwo katü le hehe xəm le la nakpə gome le. Le kpədəju me, dənunəlawo, dədzikpəlawo, dəwəlawo nunəlawo, dəwəlawo kple wo tefenəlawo, hehenala siwo naa hehe hehenala bubuwo (ḥutuwo kple nyənuwo), zəhə siwo naa hehe wo nəewo, lūmesədəwəlawo kple dedinənə nyawo gbo kpəlawo, adzənuwəfe dəwəlawo kple wofe dədzikpəlawo.

Ele be woadi mənu qe vi yeye siwo dzi woato axe hehenana fewo bəbəe.. Le kpədəju me, dəwəfəwo ate ḥu abia kpekpedəju tso duta dukəwo gbo ku qe AIDS dələle la fe qodowo ḥutu dəwəwə me alo woabia kpekpedəju tso alədola bubuwo gbo to hehenala wo yeye me alo to woawo ḥutu fe amewo hehe me.

Nu siwo ḥudə wənawo le hehenana wənawo me la ate ḥu ato vovo tso tefe yi tefe ku qe ga home si le hehenala wo si la ḥu. Hehenana wənawo ate ḥu anye esiwo ku qe nyənuwo kple ḥutuwo fe agbenənə mənu vovovovo ḥutu le nutome aqə me. Ele be hehenala wo hū naxə hehe ku qe nu si woawə nenye be vovototo dede ame me nuwənə aqə do mo qə le ameha aqəwo dome le nutome aqə me alo ku qe wofe gbədədə wənawo ḥutu. Ne edzə alea la, ele be hehenala natsə nu siwo dzo va yi la atso wə kpədəju to dəwənu siwo le wo si la ḥudə wəwə me. Hehenala adodoeawoe nye dəwəlawo kple səhə hehenala wo le gowə ker me.

Ele be nuwɔna sia nanc dɔwɔfɛ la fe hehenana dɔdowó me le fe sia fe me.
Ele be wɔanye nu si woatú dɛ edzi to aqanuχəxə tso dɔwɔlawo tefənɔlawo
gbɔ me.

7.1 HEHENANA DɔMEGAWO, DɔDZIKPɔLAWO KPLE DɔWɔLAWO tsE AMEGAWO

Kpe dɛ nyanyanana kple hehenana wɔna siwo wowɔna na dɔwɔlawo ɲuti la, ele be dzidzikpɔlawo kple dɔmegūwo hū nɔxɔ hehe be:

- woate ɲu ade nu me na amewo eye woate ɲu anɔ biabia siwo ku dɛ dɔwɔfɛ fe qɔdo siwo wowɔ dɛ HIV/AIDS dɔléléla ɲuti la ɲu qom bɔbɔe.
- woate ɲu anya nu gedé tso HIV/AIDS dɔléléla ɲuti be woate ɲu ade nu gɔme na dɔwɔla bubu siwo mese ale si HIV/AIDS dɔléléla kakanae la o.
- woate ɲu ade nu gɔme na dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la ku dɛ wofe nɔfe nyuiwo nɔnɔ ɲuti be woate ɲu ayi dɔwɔwɔ dzi zi ale si woate ɲui la ko.
- woate ɲu ade dzesi vovototo dede ame me nuwɔnawo wɔwɔ dɛ HIV/AIDS dɔlélélawo ɲuti le dɔwɔfɛ eye woafø nu atsi tre dɛ nu siawo fomevi wɔwɔ ɲuti
- woate ɲu aqo aqanu na HIV/AIDS dɔlélélawo ku dɛ lūmesɛ me nɔnɔ kple gomekpočkɔ si le wo si le dukɔa me la ɲuti.

7.2 HEHENANA ZɔHɛ – HEHENALAWO

Ele be woahɛ zɔhɛ siwo naa hehe la le mɔ tɔxɛ ade nu kple susu be woate ɲu :

- anya nu gedé tso HIV/AIDS dɔléléla nu tsitsi ɲuti be woate ɲu ana hehe kple numedèdè sinu woate ɲui alo numedèdè deto dɔwɔlawo.
- ade nu me na amewo nyuiye seselelumetɔe eye le nu me qede la wɔwɔ me la woado ɲku ame fe dzɔtsofe, gbɔdɔdɔnyawo, ɲutsu alo nyɔnunyenye kple dekɔnu wɔnawo dzi.
- ana be kadodo nanc wofe qɔdowó kple dɔwɔfɛ bubuwo fe qɔdo siwo wɔwɔ da qì la dome. Le kpɔdɛju me, qɔdo siwo ku dɛ akpasesɛ gbɔdɔdɔ-nyawo kple wɔmitɔwo ɲuti le dɔwɔfɛ.
- ana wofe dɔwɔhatiwo nate ɲu ade dzesi wɔna siwo woawo ɲutɔwo wɔna si nana wɔxɔ HIV/AIDS dɔléléla.
- aqo aqanu na dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la ku dɛ ale si woanɔ agbee la ɲuti.

9

BELÔLE KPLE ALɔDODO

Ele be vesese-dɛ-ame-ti, beléle kple alɔdodo nanye nu vevi siwo akpe dɔwɔfɛwo ɲu be woate ɲu atsɔ dɛ le HIV/AIDS dɔlélé la fe nyawo me. Ele be woawɔ qɔdo siwo ado ɲusɛ dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la be woauwo qɔkuiwo me be yewole dɔ la lém eye dɔwɔla bubuwo magbe nu le wo gbɔ o eye woanɔ klalo be yewoana alɔdodo dɔ sia lélawo. Nenema ke wòle be woakpɔ gbɔ be womewɔ vovototo dede ame me nuwɔna aqekɛ dɛ wo ɲuti alo wodé wo le hame o. Be woatsi HIV/AIDS dɔlélé la fe nugbegblɛwo nu le dɔwɔfɛwo la, ele be dɔwɔfɛwo nakpɔ gbɔ be yewodi amewo be woanɔ aqanu qom na dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém kple ame siwo ɲu dɔlélé sia le nu gblɛm le la. Le dɔwɔfɛ siwo dɔyɔyɔ wɔna siawo le la, ele be woana dɔdada nyuitɔ dɔlélawo. Le tefe siwo wɔna siawo meyia edzi le o la, ele be woafia dɔwɔlawo tefe siwo dɔyɔyɔ wɔna siawo yia edzi le la. Kadodo siawo tɔgbi ana mɔnukpɔkɔ dɔnɔ siawo fe fometɔwo hū, vevitɔ wo viwo. Dekawɔwɔ kple dzidquduwo, dɔtɔwo, dɔwɔlawo kple wofe habɔbɔwo kple alɔdola bubuwo hū doa alo dɔdada wɔna siawo nyuie eye wòqea fenyinyi dzi kpɔtɔna.

9.1 HIV/AIDS TSCTS CS KPLE DɔLELE SESE BUBUWO

- (a) Ele be woada HIV si va zua AIDS dɔlélé la le dɔwɔfɛwo abe ale si wodaa dɔlélé sesɛ bubuwo la ene.
- (b) Ele be woatsɔ beléle si wotsɔna na dɔ bubu lélawo la na dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém le dɔwɔfɛwo le gomekpočkɔ, dɔwɔlawo fe megbegaxəxɔ kple dɔwɔlawo fe nɔfe nyui nɔnɔ nyawo me.
- (d) Zi ale si dɔwɔlawo le lūmesɛ nyui me hena dɔwɔwɔ la, ele be woakpɔ gome le dɔwɔwɔ fe dedinɔnɔ kple dɔwɔlawo qede tso tefe yi tefe kple dɔdɔpɛ-ŋɔ wɔnawo me.

9.2 AĐAĐUXɔXɔ

- (a) Ele be dɔtɔwo nado ɲusɛ dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la be woaxɔ aqanuqɔdɔ kple kpekpedeqɛju tso tefe bubuwo alo ne dɔyɔfɛ le dɔwɔfɛ la si eye woka dɛ edzi be dɔwɔlawo ate ɲu ayla dɔlélawo ta la woate ɲu aqo aqanuqɔdɔ tso afi ma.
- (b) Be woado kpe esia dzi la, ele be dɔtɔwo nabu wɔna siwo gbɔna la ɲuti:
 - Woade dzesi ame siwo nya nu tɔxɛ tso dɔlélé la ɲuti, kpakple nutome habɔbɔ siwo naa aqanuqɔdɔ kple dɔyɔyɔ HIV/AIDS dɔlélawo le nutome suewo kple gūwo me.
 - woade dzesi nutome habɔbɔ siwo ate ɲu ana kpekpedeqɛju dɔwɔla siwo le

- (d) Mele be dɔtɔwo nawo dodokpɔ adeke kple susu be woaxɔ akroχɔnuga le dɔwɔfɛ ade si o. Ele be nutsotso siwo katū le wo si ku qe HIV dɔlɛlawo ɲuti la nancayla.

8.3 ADZAME DODOKPɔ OTS CMCWCDLÉA tsE KAKA ɲUTI

Woate ɲu awo HIV dodokpɔ na dɔwɔlawo, dzesi mademade wofe ɲkɔwɔe nenyē be wɔwɔ qe sewo abe dzɔdzɔmɛŋutu nunya nugɔmekuku fe qɔqowɔ, dɔwɔfɛ kpɔkpɔ fe qɔqowɔ, amewo fe dedinɔnɔ fe gomekpɔkpɔ kpakple nutsotso ɣayla ene la dzi le dɔwɔfɛwo.

Ne wole nugɔmekuku sia wɔm le tefe ade la, ele be nugɔmekulawo naklū do ɲgɔ eye woana nyanya dɔwɔlawo kple dɔtɔwo be wɔna la le edzi yim. Womawɔ nutsotso si woaxɔ la ɲudɔ atsɔ de vovototo amewo kple habɔbɔwo dome o. Womabu dodokpɔ abe adzame dodokpɔ ene nenyē be le ewɔwɔ me la, woate ɲu ade dzesi HIV dɔlɛla ade o.

8.4 CMCMCDOKPOO NUCLC

Edzɔna yeadewoyi be dɔwɔlawo ɲutɔ dina be woawɔ dodokpɔ la na yewo eye wotsɔne abe lɔlɔnu fūa dodokpɔwɔfe fe nuwɔnawo dometɔ ade ene. Ele be lūmesē dɔwɔla siwo le nutomea la nawo lɔlɔnu fūa dodokpɔ sia. Womawɔe le dɔwɔfɛa o.

Le tefe siwo dɔyɔfɛ kple dɔwɔnu adodoewo le la, woate ɲu awo lɔlɔnu fūa dodokpɔ na dɔwɔla ade ne eya ɲutɔ bia nenema to agbalɛŋjɔlɔ kple aqanuχɔxɔ tso dɔwɔlawo tefenɔlawo gbo me. Ele be ɖɔktɔ si nya dɔ nyuie la nawo dodokpɔ la na amea le ametayayla fe qɔqo la nu rɛrɛrɛ. Le kpɔdɛju me, ele be woawɔ qe aqanuqdɔdo si ku qe ɲutsu alo nyɔnunyenye nyawo ɲu la dzi do ɲgɔ alo le dodokpɔ la wɔwɔ vɔ megbe. Ele be aqanuqdɔdo tso nu nyui kple nu gbegblɛ siwo dona tsoa dodokpɔ la wɔwɔ me kple ale si dodokpɔ la metsonu wɔa dɔ qe dɔwɔla la dzi la nanye dodokpɔ la wɔwɔ fe akpa vevi ade.

8.5 DODOKPɔ KPLE DYCYCD CMCX MEGBE

- (a) Ne asideade ame fe uu, lūmetsi, alo abi me anye dɔwɔwɔ fe kpa ade si ate ɲu ana woaxɔ dɔlɛle la la, ekema ele be dɔwɔfɛ la nakpɔ egbo be yewo qɔqo tɔxɛ qe afɔku siwo fe dzɔdzɔ kple wo gbo kpɔkpɔ ɲuti.

- (b) Ne edzo be dɔwɔla ade de asi nu siwo ana be wɔaxɔ dɔlɛle la me (abe ameuu, lūmetsiwo kple abi ene) le dɔwɔfɛa la, ele be woaqo aqanu na dɔwɔla la enumake ku qe beléle si wɔatsɔ na eðokui la ɲuti, woaxlɔ nui tso dɔyɔyɔ fe metsonuwo, dodokpɔ adodoea wɔwɔ tso HIV dɔlɛle la xɔxɔ kpakple dɔyɔyɔ xɔxɔ ɲuti. Le esiawo katū megbe la, woagadø aqanu ne tso dɔwɔlawo fe gomekpɔkpɔ si le se nu kple nugbegblɛfe si dɔwɔfɛa anae la ɲuti.

7.3 HEHENANA DɔWɔLAWO TEtsENCLAWO

Ele be woana hehe dɔwɔlawo tefenɔlawo le dɔwɔwɔ ɣeyiyiwo me ale be woate ɲu:

- ade nu me na amewo eye woaqo biabia siwo ku qe dɔwɔfɛ fe qɔqowɔ qe HIV/AIDS dɔlɛlea ɲuti
- ana hehe dɔwɔla bubu siwo le hehe xɔm le HIV/AIDS dɔlɛle la fe wɔnawo me.
- ade dzesi amewo fe agbenɔnɔ nɔnɔme qedefiawo kple vovototo dede ame me nuwɔnawo wɔwɔ qe dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la ɲuti be woate ɲu atsi agbenɔnɔ vlo sia nu.
- ana kpekpeqɛju HIV/AIDS dɔlɛla siwo le dɔ wɔm la, eye woanɔ wo tefe awo qɔqo qe wofe nɔfɛwo ɲuti ne wɔhiu la.
- aqo aqanu na dɔwɔlawo be woaqe wofe nuwɔnawo si ana woaxɔ HIV/AIDS dɔlɛle la dzi kpɔtɔ.
- axɔ hehe adodoea tso HIV/AIDS dɔlɛle la ɲuti be woate ɲu afo nu na dɔwɔlawo tso HIV/AIDS dɔlɛle la fe kaka ɲuti.
- akpɔ gbo be nutsotso qe sia qe si woaxɔ tso dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém ɲuti le wofe dɔwɔwɔ me abe dɔwɔlawo tefenɔlawo ene la nanye nya ɣayla.

7.4 HEHENANA LAMESE KPLE DEDINɔNɔ-GBɔ-KPɔKPɔ DɔWɔLAWO

Kpe qe nyanya tso nyanyanana kple hehenana wɔna siwo wɔnawo na dɔwɔlawo ɲuti nyuie ɲu la, ele be lūmesē kple dedinɔnɔ gbo kpɔkpɔ dɔwɔlawo ɲuto hū naxɔ hehe tɔxɛ bena woate ɲu;

- anya nu gedɛ tso tomenya si le HIV/AIDS dɔlɛle la nu tsitsi mɔnuwo ɲu ale be woate ɲu ana numeqɛde kple hehenana wɔna detotɔwo dɔwɔlawo.
- alé ɲku qe dɔwɔfɛa ɲuti, ade dzesi wɔna siwo ɲuti wɔhiu be woatɔ asi le la bena woate ɲu ade dɔwɔla siwo le HIV/AIDS dɔ lém la fe fukpekewo dzi akpotɔ.
- akpɔ gbo be dɔtɔwo tso beléle tɔxɛ na wofe dɔwɔfɛ la eye wɔwɔ qɔqo nyuitɔwo qe dɔwɔlawo fe dedinɔnɔ kple atike gbütɔ si ɲudɔ woawɔ na ame siwo dze afɔku le dɔwɔwɔ me la ɲuti.
- akpɔ egbo be numeqɛde qe sia qe fomevi si woawɔ tso HIV/AIDS dɔlɛle la ɲuti na dɔwɔla ade si le dɔ lém la nanye nya ɣayla abe ale si wɔnɔnawo le dɔ

- bubu lélawo fe kódzigbaléwo fe nutsotsi siwo woylana vevie la me eye ILO fe qodowo hú de emee hena dówolawo ta yayla kple lúmesé-me-nónó nyawo mee la ene.
- aqdo aqanu na dówolawo tso dzesidede wóna siwo hea dóléle la vané na wo eye woafia mo siwo dzi woato axe mo na dóléle la xoxo.
- aqdo dówolawo de døyofe siwo le døyofea alo døyofe bubuwo be woate ñu ada gbe le wo ñuti.

7.5 HEHENANA ADZONCU DCMC LAWOTSE E DCDZIKPÓLAWO

Ele be dómegúwo nakpó gbó be mónukpókpo gedé le adzónu dówofe la kple dówolawo fe dódzikpólawo si be woate ñu awó wofe dodeasiwo péréré vevitó ku de HIV/AIDS dóléle la nu tsitsi le dówofewo ñuti. Be woakpó ta na esia la, ele be woaxó hehe tóxé tso HIV/AIDS dóléle la nu tsitsi, kple beléle tsotsó na ame qokui wónawo ñuti le dówofewo. Ele be nu siwo gbóna la nanc hehenana wónawo me.

- nyanyanana wóna siwo ku de nu siwo dzi dukofofuwo da asi qo tso amexéxó de dó me kple dówawó fe sewo ñuti vevitó tso vovototo dede ame me nuwónawo kple dukpláqodowo kple sewo ñuti (Employment and Occupation Convention, 1958) (No. III).
- ale si woana dówolawo kple dódzikpólawo nanya nu tso HIV/AIDS dóléle la ñuti.
- ale si woade HIV/AIDS dóléle la fe nyawo qodo siwo le dówofe la fe dedinóno kple lúmesé-me-nónó nusrónyawo me le hehenana wónawo me;
- ale si woana kpekpedéju dówolawo be wofe asi nasu gomekpókpo si le wo si la dzii (le kpádenu me, ale si woade asi gomekpókpo-gbalé siawo tee) kple ale si woawó se bubuwo ñuti dœ hena gomekpókpo siawo;
- ale si woade dzesi sedzidada wónawo, alo dówolawo fe gomekpókpo fe sewo dzi mawómawó ku de HIV dólélawo ñuti;
- ale si woana nutsotsi tso HIV/AIDS dóléle la ñuti eye woadzro nutsotsaoawo me le dówofewo vevitó ne wóna siawo ku de nusosró tso ñutigbaléme dólélewo alo dóléle la fe fuqenamé le hadomegbenónó me la ñuti, abe ale si nujlódi sia qoe la ene.

7.6 HENANA DCMC SIWO DEA ASI AMEGBETO tse UU KPLE LAMETSI BUBUWO ME

Ele be dówolawo katú naxó hehe tóxé tso ale si woaxe mo na dóléle sia xoxó ñuti vevitó tso afóku siwo dzóna le wofe dówawó me kple atike gbütówo

- wawó ñuti. Ele be wóna siawo nana hehe tso:
- atike gbütó wawó na ame ñuti;
- aside amegbeto fe uu kple lúmetsiwo me dzi qede kpóto abe ale si "Universal Precautions" dówofe la qoe anyi ene la ñuti;
- akpoxónu dówonuwo ñudo wawó le dówofewo ñuti;
- afó nyuitówa qede ne edzo be wode asi amegbeto fe uu kple lúmetsi me le dówawó me ñuti;
- gomekpókpo si le dówola la si ne wòdze afóku le dówofe eye woate gbe de edzi be ehiú be woawó dó ñuñdóqdoté le gowo kej me ke menye ne wole HIV dólélawo qede ko gbó kpom o.

8. DODOKPO CMC

Mele be woawó HIV dóléle la fe dodokpo aqéke le dówofe la o, negbe dzaa de woñlóe de qodó sia me hafi. Esia mehiú o elabena etsi tre de dówolawo fe gomekpókpo kple bubudede-ame-ñu-nyawo ñuti: woate ñu auu go dodokpo me tsonuwo ahawó wo ñudo de madzemadze dzi. Gawu la, HIV dodokpo wawó le dówofe manye nu si dzi dówolawo ada asi qo blibo ye sia yi alo ade dzesi nu si dodokpo la fe metsonu ahe ve emegbe la o. Ne woawó le tefe bubuwo gô hú la, ele be HIV dóléle fe dodokpo nanye esi dówolawo ñuto natsó lóloñu fàa awó, wòanye esi qókta adodoea si dze na ewawó la ko nawó eye emetsonu nanye nu yayla si anó dóna la kple qókta la qede ko dome.

8.1 AMEXOXO CD DE OXENUWO

Hafi woaxó ame aqé de dó me la, mele be woabia tso esi be wòawó HIV dóléle la fe dodokpo o. Dówolawo fe lúmesé me nóno dodokpo gbadzaa si wówóna hafi woaxó wo de dó me alo esi wówóna edziedzi na dówolawo le dówofewo la manye esi ló HIV dóléle la fe dówawó de eme o.

8.2 MOXEXE NA AME KU ÐE MEGBEGANYAWO ñU

- (a) Mele be woabia HIV dóléle fe dodokpo metsonu tso dówola aqéke si hafi wòakpó gome le megbega vovovowo abe dówofe kple lúmesé-me-nónó ñuti gawo xoxó me o.
- (b) Mele be akpoxónu-dzögawo fe dówofewo nabia HIV dóléle fe dodokpo metsonu hafi awó dó kple dówofe aqé o. Woate ñu atu wofe gakóñtawawówo de nutsotsi tso dóléle la fe kaka le dówofe blibo la me dzi.